

წიგნის ძალაშია „ცოდნა“-ს საკუთრება. № 18.

შანი 20 კაპიტი

გ ვ ტ ვ

(გზა და გზა)

სახლით მერვეთადმის.

ბზიჭისი

1904

წიგნის მალაზია „ცოდნა“-ს საკუთრება. № 18.

ნ ა ტ ა

(კ^რს და კ^რს)

36007

სახსივლო შეტყუილაძისა.

თფილისი

სტამბა თავართქილაძისა, მოიჯარადრე მ. მუგდუსაკოფოვი,
1904 წ.

Дозволено цензурою. 30 Июля 1903 г. Тифлисъ.

რატა

(გზა და გზა)

I

ქუთაისიდან ონამდე არის ას-რვა ვერსი. ამ გზის გაყოლება მოიკლაკნება ცქვიტი და მალხაზი რიონი, რომელსაც აჰყვება ესრედ-წოდებული ოსეთის სამხედრო გზატკეცილი. ქუთაისიდან ყოველ დღე მიდის და მოდის რამდენიმე დილიჩანი და საფოსტო ეტლი. წასვლაც არ არის ძვირი, სულზედ სამიდან ოთხ მანეთამდეა.

მთელი რიონის ხეობა, რომელიც რაჭის შუა გულზედ ჩამოდის, მშვენიერის მწვანით მოსილ გორაკებით არის შემკული და მჭიდროდ მოფენილია ყავრით გადახურულ კოპწია სახლებით.

დილის 7 საათზედ გავედით ქუთაისიდან. ჩვენს დილიჩანს ოთხი სხვა დილიჩანი, ხალხით სავსე, უკან მოსდევდა. ყველა მგზავრები ქართველები ვიყავით. წინა დღეების ნიაღვრებისაგან გზები ძრიელ გაფუჭებული იყო, აქა-იქ მეწყერი ჩამოწოლილიყო და გზატკეცილიც წალეკილ-გადასილილი და ჩახერგილი იყო. ამის გამო დილი-

უნები ძალიან ნელა მიდიოდნენ და ხშირად მგზავრებიც ქვეითობდნენ. ამ გარემოებამ გამოიწვია ბაასი მგზავრთა შორის, რომელნიც ამტკიცებდნენ, რომ რაჭის ზოგიერთ ადგილებს და, მეტადრე ონს, ადრე თუ გვიან, დაღუპვა მოელოსო, ისე ხშირად შემოეჩვია საშინელი მიწის ძვრაო.

— ეს ხუთიოდე წელიწადია, რაც მიწის ძვრა და საშინელი მეწყერი შემოგვეჩვია, დაიწყო ერთმა ხანში შესულმა რაჭველმა გლებმა; თუ ასე გაგრძელდა მიწის რყევა, რა გვეშველება! გადასასახლებელი გზა და ილაჯიც არ არის. მეწყერი მეწყერზედ—ჰმეწყერავს და თან მიაქვს ტყე და მინდორი, ყანა, ბალ-ვენახები, ეზო-სამოსახლო და სახლები. ასე მჭიდროდ დასახლებულ რაჭაში ისედაც ძვირი იყო მიწა და ახლა ამ მეწყერის და ჯბედურობის შემდეგ ერთი-ორად გაძვირდა.

— რა ღირს ქცევა მიწა? დავეკითხე მე.

— მიწაც გახლავს და მიწაც, მაგრამ, რაც უნდა იყოს, საყანე მიწას—ქცევას ას თუმან ნაკლებ მაინც ვერ იშოვნის და თუ პატარა ნიშან-წყალი ატყვია, ორი ათას მანეთამდინაც აღის.

— რამდენი მოვა სიმინდი ქცევაზედ?

— თუ კარგი მოსავალი იქნა, ორმოც-და-ხუთი, ორმოც-და-ათი კოდი.

— რა ღირს რაჭაში კოდი სიმინდი?

— შვიდი აბაზიდგან ორ მანეთამდე.

— საშვალო რიცხვით, რამდენი უნდა მოვიდეს ქცევაზედ?

— საშვალო რიცხვით უნდა ვიანგარიშოთ ოც-და-ათი კოდი სიმინდი.

— საშვალო ფასი სიმინდისა?

— მანათ-ნახევარი.

— ფულს რა სარგებლით შოულობთ რაქაში?

— ფულს, ბატონო, ძალიანაც რომ გასჭირდეს, აბაზ ნაკლებ მაინც ვერ იშოვნით.

— გვალვამ, კობმა, მეწყერმა და ან ბუნების სხვა მოვლენამ რომ ისე გაგიფუჭოთ დაზიარებული ყანის ჭირ-ნახული, რომ აღარა მოვიდეს-რა, იმ შემთხვევაში მიწის პატრონს აძლევთ რასმე?

— აჰ! მაშინ ქვე რაღას მისცემს, ორივე დაღუპული იქმნება და ის არის, იმას მიწის სარგებელი ეკარგება და ამას მუშაობა.

— სანახევროდ ძლიერ კარგია მიწის პატრონისთვის მიწის გაცემა, მაგრამ შიგ დაბანდებულ თანხის სარგებელს მაინც ვერ აიღებს.

— აჰ! ქვე რაღა გეკადრება, ბატონო!.. ფულის სარგებელს კარგი მოსავალი თუ ექნება, მაშინ ეგებო კიდე, ისე კი საშვალო და მდარე მოსავლის დროს, თქვენი თავი არ მამიკვდეს, მიწის პატრონმა ფულის სარგებელი ვერ აიღოს.

— ბატონო! აბა, ჩვენს ცხოვრებას ცხოვრება-კი არა ჰქვია, დაიწყო მეორე შექალაქარავებულმა გლეხმა, თქვენ არ მომიკვდეთ, რაქამ თავის მიწა-წყლით ნახევარ წელიწადსაც ვერ გაიტანოს თავი, მაგრამ ჩვენა ვცხოვრობთ

გარედგან შემოტანილით, ორი წილი რაჭის მცხოვრები სულ გარედ არის სხვა-და-სხვა კუთხეებისაკენ გადახვეწილი: ზოგი მეპურედ, მეჭურედ, მებაღე-მებოსტნედ, ზოგი მენახშირედ, მეკურტნე მუშად, მზარეულ-ფარეშად, ხურო-ღურგლოად, მხერხავად, ვაჭრად და ვინ ჩამოსთვლის და ვინ იცის რა-და-რა ხელობას არ მისდევს რაჭველი; — იქ ნაშოვნი ფული რომ არ მოგვდიოდეს რაჭველებს, შენი თავი არ მომიკვდეს, ჩვენი ცხოვრება არ იქნებოდა!

— როცა აგრე შევიწროვებულად ცხოვრობთ, რატომ არ გადაესახლება სადმე ზოგი თქვენგანი, რას შეჯუჯგულხართ ასე მჭიდროდ და ერთმანერთს არ შორდებით? ვკითხე მე.

— ქვე სად წავიდეთ და სად გადავესახლოთ შენი ჭირიმე, — ჩამოერია მესამე, — ქვე ვინ მოგვცემს აგრე ადვილად მიწა-წყალს?

— ჩვენს ქვეყანაშივე უნდა გადაესახლოთ, რასაკვირველია; აი შავის ზღვის პირად ბევრია ცარიელი ადგილები, ათასი გადამთიელი მოდის და მკვიდრ საფუძველს იკეთებს ჩვენს ქვეყანაში და თქვენზედ უპრიანი არ არის თქვენის სამშობლოს მიწა-წყალი? ნიადაგსაც უკედ იცნობთ, იცით სად რა მოვა, ჰავასაც სხვებზედ უკეთ შეიფერებთ და დამუშავებითაც უკეთ დაიმუშავებთ.

— დამუშავებით, იცოცხლეთ და მეც ვიცოცხლო, მომიჭრა სიტყვა ერთმა, როგორც ჩვენმა კაცმა უცხო მოსულ ხალხზედ ბევრად კარგად დაიმუშავოს და არც ჰავას შეუშინდეს, თუ-კი რომ საშვალება იქნება.

— ბორჩალოს მაზრაშიაც არის სახელმწიფო და კერძო კაცების ადგილები, მოიპოვება კახეთშიაც, სადაც ან მუქთად იშოვნით სახელმწიფო უწყებისაგან ზ ან ძლიერ პირიან ფასში იყიდით კერძო კაცებისაგან და, შეიძლება, იმ პირობითაც, რომ მამულის ფასი გააფადიანოთ და ნაწილ-ნაწილათ ჩააბაროთ.

— ეგ ყველა ძლიერ კარგია ჩვენთვის და ფრიად სასარგებლოც. მოგეხსანებათ, შენი ჭირიმე, ჩვენს გლეხკაცობას მოჩიჩინე და შემგონებელი უნდა და ვინა გყვავს? და მეორე, მიწა-ადგილის მომძებნი თავი კაცები და წინამძღოლები ძალიან ძვირია ჩვენში.

მივუახლოვდით სოფ. წესს. აქ ცის სივრცეში ამართულს მიუდგომელს კლდეს სულ რაღაც ზუთიოდე ადლის სივიწროვეში ჩაუგდია გიჟმაჟი რიონი. სწორედ ამ ვიწროებაში იყრება სამი გზა, „ნაქერალაზე“ ტყიბულ-ამბროლაურისა, ონის და ქუთაისის გზატკეცილი; ქუთაის-ონის გზატკეცილიდგან საამბროლაურო ტყიბულის გზატკეცილისკენ საეტლო ხიდია გადებული.

ამ ვიწროებში რიონს გაღმა-გამოღმა მალალ კლდის უბეებში აშენებულია ორი ციხე; ამ ადგილს ჰქვია „ხიდის კარი“ და მართლაც რომ კარებია ზემო რაჭისა.

აქედგან მივედით ისტორიულს სოფ. ბარაკონში, სადაც ერთ დროს გალაღებული რაჭის ერისთავი როსტომ სქექდა და ჰქუხდა. სოფელს დღესაც ამაყად დასჩერებია საშინელს მალალს მთა-კლდის ნაპრალზედ გადმოდგმული და თითქმის ყოველ მხრივ მიუდგომელი ციხე-

დარბაზი როსტომ ერისთავისა. ერთი შეხედვა კმარა ამ შესანიშნავ სიმაგრისა, რომ იგრძნოს კაცმა მფლობელის დიდი შემძლებლობა. კარგად შენახულს ციხეს დიდი ხანი არ არის, რაც სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრივ ჩამოჰქცევია კედლის ერთი გვერდი. ძირს რიონის პირად მშვენიერს, ხეხილით მორთულს და ამწვანებულს ვაკეზედ აგებულია როსტომ ერისთავისაგანვე მშვენიერი ტაძარ, სწორედ იმ გეგმაზედ, როგორც გელათია და ნიკორ-წმინდა, ხოლო იმათზედ მორჩილია. გარედგან კარები, ფანჯრები და ზოგი სხვა ადგილებიც მშვენიერის ჩუქურთმით არის შემკული, შიგნიდანაც მშვენიერი მხატვრობაა თურმე. ჩვენ ვერა ვნახეთ ეს ტაძარი, რადგანაც დაკეტილი იყო და გასაღები მღვდელს წაეღოსოფლად. სამხრეთის მხრივ, გარედგან, კარის შუბლის ქვაზედ წარწერა აქვს სიგანით ერთი ადლის სივრცეზედ 9 სტრიქონად, რომელიც ვერ ამოვიკითხე, გავარჩიე მხოლოდ შემდეგი სიტყვები: „საყდარისა ამის ამშენებელი ერისთავი როსტომ აბრამის წიაღსა განსვენებულ ჰყავ...“

აღმოსავლეთის მხრივ აქვს წარწერა: „ამისი ოსტატია შულავერელი ავთანდილი, ვინც ნახოთ, შენდობა ბრძანეთ“. სხვა წარწერა გარედგან ვერ შევამჩნიე, ზოგან გარშემო სარტყლის ქვები დაზიანებული აქვს, ეტყობა, ზედ წვიმა დასდის, და თუ ამ მდგომარეობაში დარჩა, კითხვა არ უნდა, დაზარალდება, საჭიროა, დიდი ყურადღება, რომ ეს ძვირფასი და დიდებული ტაძარი, რომლის გარეგნობაც-კი სასოებას ჰგვრის ადამიანს, დაცულ იქმნას, და ჩვენის დაუდევრობის გამო არ განადგურდეს.

აქედგან მივედით ონს. დაბა ონი გაშენებულია რიონის პირად; ვაკე ადგილზედ. გარშემო ამწვანებული მთა-გორები აკრავს, ხოლო თავს დასცქერის ამ ჟამად უკვე მცირედ შეთოვლილი, ქედ მოღერებული შოდას მთა, რომელსაც თითქოს ცაში მიუჭერია თავიო. შოდას მნახველს ქართველს უთუოდ მოაგონდება მგონის სიტყვები.

მე ქართველი ვარ, ჩემი სამშობლო
ორ ზღვას შუაა გადაჭიმული.
თუმც პატარაა, მაგრამ ბუნებით
ყოვლის სიმდიდრით არის შემკული.
მის დიდროვანი, მაღალი მთები
შეხე, თითქო ცას ებჯინებიან
და იქიდგანა ტურფა ქვეყანას
სიამაყითა თავს დასცქერიან.

ონში არის მოთავსებული სოფლის სამმართველო, მაზრის სამმართველო, საბოქაულო, მომრიგებელი სამსა-
ჯულო, ნოტარიუსი, ფოსტა-ტელეგრაფი, მაზრის ექიმი, აფთიაქი, უფასო სამკითხველო და სხვა. აქვს სასწორი, დუქან-ბაზარი, ბაზრობაც კვირეში ორჯერ იცის — კვირა-
ობით და პარასკეობით; ბაზარში შემოაქვსთ ხე-ტყე (მომე-
ტებული ნაწილი «კვაჟის» საერთო მთიდგან), შალეუ-
ლობა, ერბო-კარაქი, ხილი და სხვა სანოვაგე. ერთი სიტყვით, ონს ყველაფერი აქვს, გარდა გონების ასამა-
ღლებელ და განსავითარებელ სასწავლებლისა... დიად!
ონს არა აქვს არავითარი სასწავლებელი, თუ სახეში არ მივიღებთ ერთად ერთს ორ-კლასიან ნორმალურ სასწავ-
ლებელს, რომელსაც აქ ანორმალურს სასწავლებელს

უწოდებენ, როგორც არა ჩვენს ნიადაგზედ აღმოცენებულს და ჩვენის ცხოვრებისათვის სრულიად შეუფერებელს. — ამისათვის თანამგრძობელი ცოტა ჰყავს და მომდურავი-კი ბევრი.

იმ დროს მომიხდა ონში მისვლა, როცა მცხოვრებნი ძლიერ შეშფოთებულნი იყვნენ მიწის ძვრისაგან: წინა დღეს, 6-ს მარიაშობისთვის, თოთხმეტ-ჯერ ყოფილა მიწის-ძვრა, სამჯერ-კი უფრო ხანგრძლივი და ძლიერი და ესეც მაშინ, როცა ონი დილის ძილში ყოფილა (მიწის ძვრა დილის 6-ზედ დაწყებულა). მიწის ძრიელი ძვრისაგან შეშინებული მცხოვრებლები მთლად ქუჩაში გამოცვივნულან, ზოგი ფეხშიშველი და ზოგი ისე, როგორც ლოგინში ვანისვენებდა, ერთი სიტყვით, ონი შიშსა და ძრწოლაში იყო ჩავარდნილი; დიდიდგან პატარამდის ყველანი მხოლოდ ამ საგანზედ ლაპარაკობდნენ, ზოგი წარსულზედ უბნობდა ომომეტებული ნაწილი-კი ონის მომავალზედ წინასწარმეტყველებდა.

— ონი ნამდვილად ჩაინგრევა და დაიღუპება, შენ ნუ მომიკვდები.

— ვაი, შენ მოგესპო იმედი და დაგესო მაგ ენაზედ ეკალი, კაი მახარობელი შენ არ იყო.

— იმე! ბატონო, ერთხელ თურმე მეფეს მოახსენეს: ჭედისი („წედისი“) დაიწვაო.

— «იმე! რაც იმას ბერვა ქონდა, ან აქამდის რავა გასძლოვო», ბრძანა თურმე მეფემ, მისი არ იყოს, რაც ამ ჩვენ ონს ძირიდგან ძაძვა-ძუძგი აქვს გამუღმებულ მიწის

ძვრისაგან, რა გასაკვირველი იქნება, შენი ჭირიმე, რომ ერთს მშვენიერს დღეს ჩვენი კარგი მიდამოებით და სახლკარით მთელმა ონმა იშხვარივით ჩაყვინთოს და ტელეპა გაადინოს ცოცხლად საიქიოს.

სულ ამ გვარი გაცხვრებული ლაპარაკი ისმოდა ონის ქუჩებზედ.

ჩვენი ქვეყნის გულშემატკავართ ონის განათლებულ ნაწილს აზრად აქვს დააარსონ ონში ხუთ-კლასიანი საქალაქო სასწავლებელი; ვისურვებ ეს მათი აზრი განხორციელებულიყოს, რომ მთელ რაჭის მოზარდ თაობისთვის ერთი სასწავლებლის დაარსება მაინც მოეხერხებინოთ.

II.

რაჭაში გარდაიცვალა მაზრის წინამძღოლად ნამყოფის აზნაურის კვიტაშვილის მეუღლე, წერეთლის ასული ანა, ქალი მდიდარი და უშვილო, ერთად-ერთი მემკვიდრე თავის მამა-პაპეულის დიდი ადგილ-მამულისა და რამოდენიმე ათი-ათასი თუმნის ნაღდი ფულის პატრონი. საზოგადოდ, ამ ქალის გარდაცვალებამ, თითქმის, მთელი რაჭა აალაპარაკა და დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია, მეტადრე თავად აზნაურობაში. „რა უყო მდიდარ შეძლებას“, „ვის რა დაუტოვა“, „რამდენი დასტოვა საქველ-მოქმედოდ“ და „რომელ საქველ-მოქმედო დარგს და საქიროებას რამდენი დაუტოვაო“, — ყველგან ესეთი კიათხეები გაისმოდა რაჭაში.

— თქვენ არ მომიკვდეთ, ამბობდა ერთი შექალაქავებული დარბაისელი თავადიშვილი, ნამდვილად შევიტყე, ოცი ათასი მანეთი ნაღდი ფული დაუტოვებია „ქა-

რთველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებისათვის“ და ათი ათასი მანეთი ქართველთა საერო მუზეუმის სახლის ასაგებადაო...

— კი ბატონო, ეგ ამბავი ჩვენც გევიგეთ, უთხრა მას ერთმა ჭაბუკმა, რომ წერა-კითხვის საზოგადოებასა და ქართულ საერო მუზეუმს ოც-და-ათი ათასი მანათი დაუტოვაო, მაგრამ იმასაც მოგახსენებენ, მთელი თავისი დიდი შეძლება—ადგილ-მამული, ტყე-მინდორი, სახლ-კარი და ნაღდი ფული, ერთის სიტყვით, რაც-კი რამ ქონება გააჩნდა, სულ რაჭველებისათვის დაუტოვებია, განურჩევლად წოდებისაო.

— როგორ თუ რაჭველებისათვის, რანაირად, შეკაცო?

— რანაირად და მოგახსენებთ: უანდერძებია, რომ გაიხსნას სოფელ ამბროლაურში ქალთა და ვაჟთა ხუთკლასიანი სასწავლებელი რაჭის მოზარდ თაობისათვის.

— იმე! კაია ეგეც, შენმა გაზღამ, მაგრამ რა გამოვიდა? თუ ჩვენ ენას არაფერი ეშველა, ეგ სასწავლებელი მაინცა და მაინც დიდ ხეირს არ დააყრის რაჭას...

— იმე! რაფა გეკადრება, ბატონო! მაგ რაფა დაავიწყდებოდა კეკელას*), მთელი ანდერძი მაგაზედ გახლავსთ დამყარებული. ერთი მუხლი ანდერძისა ამბობს შემდეგს: გაიხსნას

*) ნათლობის სახელი თუმცა ანა ერქვა, მაგრამ პატარაობიდანვე თურმე კეკელას ეძახდენ.

სოფელ ამბროლაურში ხუთ-კლასიანი ვაჟთა და ქალთა სასწავლებელი, საბაღოსნო და სახელოსნო განყოფილებით, რომელშიაც ქართულ ენას ჰქონდეს უპირატესობა მინიჭებული და, თუ ვინცობაა, ოდესმე ქართულ ენას უპირატესობა ჩამოერთმევა მოხსენებულს სკოლაშიო, მაშინ ყველა ჩემი ნაანდერძევი ქონება ჩამოერთვას სკოლას და ჩემს კანონიერ მემკვიდრეებს გადაეცესო.

— იფჰ! იფჰ!! იფჰ!!! კაია, შენ არ მოუკვდე ჩემ თავს; აი, დაგამკვიდროს ღმერთმა სასუფეველსა შინა, ჩვენო ძვირფასო კეკელა; შენ გაგხსენებია შენი სამშობლო კუთხის სიბნელით მოცული გზა-დაკარგული მოზარდი თაობა და შენი ღვიძლი სამშობლო ენა. მამა ნუ წამიწყდება, კარგი და გამოჩენილი ქალი იყო სიცოცხლეშიაც და სიკვდილის შემდეგაც დიდი სახელი დაუტოვებია! იმე! მეხუმრები, ბატონო! მაგისტანა საქმე საქვეყნო და საშვილიშვილო!

— იმე! რასა ბრძანებთ, ბატონო, საშვილიშვილო-კი არა, თქვენს სიცოცხლეს ვიფიცავ, ეს საქმე მთელი რაჭის სახელია.

— ეჰ! ტყვილა-კი არ არის ნათქვამი, ჩემო დარისპან, რა ენა წახდეს, ერიც დაეცეს, წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმიდას.

თუ ენა დავკარგეთ, შენ არ მომიკვდე, ქართველობის ხსენებაც გაქრება.

— იმე, ბატონო, ჩვენი მამა-პაპათა ანდერძი, — ჩამოერთია მესამე, — ენა, რჯული და მამულის შენახვა იყო; ამ

სამი საგნისათვის იბრძოდნენ მთელი საუკუნოები და ჩვენამდის წმინდად მოიტანეს და გადმოგვცეს, რომ ჩვენც სპეტაკად შენახული შთამომავლობას წმინდად და უმწიკვლოდ გადავსცეთ.

— ეჰ! ეგ-კი, მაგრამ რომ ველარ ვუვლით ენას, რომ ველარ ვინახავთ! აბა, შეხედე, შე კაცო, სამეგრელოში, სვანეთში და სხვაგან რა შემოუღლიათ! იმე! სკოლებში ქართული ნულარ იქნებაო!! ამისთანა უკუღმართობას კაცი რავა შეურიგდება!

— არა უშავს-რა, ბატონო! „წყალი წავა და წამოვა, ქვიშანი დარჩებიანო“. ეგ ყველა შეუფერებელი მოვლინება წარმავალი გახლავსთ. სამეგრელოს, ბატონო, ბევრი საერო და სასულიერო გამოჩენილი შვილები ჰყავს, თავადი, აზნაური, სამღვდელოება, ვაჭარი. დარწმუნებული ვართ ყოველ უსამართლობას წინ აღუდგებიან.

— ნათლად მიდგია თვალ-წინ დღევანდელი დღესავით საწყალი მამაშენი; რა აღტაცებით და გაბრწყინებულის სახით იტყოდა ხოლმე ზეპირად ამ ლექსს:

„ენა ცხოვრების წყაროა,
უკვდავი, დაუშრობელი,
ენა კუკური ვარდია,
ხალხისთვის დაუჭკნობელი,
ენა წარსულის მოწმეა
და მომავალის მშობელი,
ენა სიბრძნეა აწმყოსი,
ლამპარი გაუქრობელი.

ენა აქვს კაცობრიობას
კედლად და საფუძველად,
ენა სვეტია ერისა,
მასზედ სდგას იგი მრთელად,
ენა აზრს დაასურათებს
და შეიქმს ხორციელად,
ენაში გამოიხატვის
ბუნების ძალა ვრცელად.

ენაა ხალხის დიდების
სალორო შესანახავი,
წარსულთა საუკუნეთა
შენს წინა გამომსახავი;
ენა სიწმინდის კვერთხია,
უზადო, დაუზრახავი,
ენაში მოინახების
ყოველი მოსანახავი.

რა ბავშვი შობოს დედამა,
ძუძუ აქვს საწოებელი,
ერთად ძუძუსთან ენაა
იმისი მსაზრდოებელი;
ენა თან დასდევს, მსახურობს,
ვითა ერთგული მხლებელი,
ენაა მისი საკვები
და მისი მაცოცხლებელი.

ენა მანათობელი,
გვირგვინი ხალხოსნობისა,
ენა სულია ცხოველი
იმისი არსებობისა,
ენა ჯილდოა ღვთიური
კაცობრივისა გრძნობისა,
ენა ერთობის ხილია
და კავშირია ძმობისა..

ბავშვი ენითა გაიცნობს
თავისსა გარეშემოსა,
სულიერის და უსულოს
საგანთ, სახელს და გემოსა,
ვინც რომ ზამთარი გაცარცვა
და გაზაფხული შემოსა,
მოქალაქობას, სამართალს
კერძოსა, გინდ სათემოსა.

დედას რომ შვილი მოსტაცო,
აღარ აჩვენო თვალითა,
მშობლურის გრძნობით ნაწლევნი
დაეწვის ცეცხლის ალითა;
ვერ შეუმცირებ სატანჯველს
ვერა ყინულის წყალითა,
მაგრამ მეორეს დაბადებს
ბუნებრივისა ძალითა.

თუ ხალხს სამშობლო წაართვით,
განსდევნეთ სხვაგან ბნელშია,
ხალხი კვლავ ხალხად დარჩება,
არ დაინთქება ხვრელშია;
ან შეიქმს ახალ სამშობლოს
უდაბურს ტყე და ველშია.
ან დაიბრუნებს თავისას,
მტერს გამოსტაცებს ხელშია.

როცა აქვს, ყველა წაართვით,
ნუ შეეხებით ენასა,
და როცა ენას წაართმევთ,
დაჰკარგავს ხედვა-სმენასა;
ვერ დაიბრუნებს წართმეულს,
დაიწყებს კბილთა ღრჭენასა,
ბოლოს გაჰქრება, მოკვდება,
მოსპობს სულისა ქმენასა.

არიან ზოგნი ქალ-ვაჟნი
ჩვენივე მიწის შვილები,
სასწავლებლებში გავლილნი,
სიყრმიდგან ნაცოდვილები!
აღარ მოგვანან ქართველებს,
გგონიათ, გამოცვლილები,
თავის ენაზედ საუბარს
ირცხვიან დალოცვილები.

ენა გვაქს წინაპართაგან,
ვით განძი გადმონაცემი
და, როგორც სჯული, ენაა
უმალლეს პატივ-საცემი;
ვინც ენას დაამახინჯებს,
იქნება მისი დამცემი,
ის ჩაითვლება საეროდ,
ვითარ იუდა გამცემი.

რომელიც ფასცვლის უცხოზედ
მშობლიურს ანაბანასა,
ის თავის ძმასაც უმუხთლებს,
გულში ჩაასობს დანასა,
ვინც დედა ენით არ უმღერს
თავის სამშობლოს ნანასა,
ქების წილ ზიზღით ვიხსენებ
ქართველსა ამისთანასა.

ტირილი განსვენებული ანა კვიტაშვილისა დანიშ-
ნული იყო მისი გარდაცვალების მეათე დღეს, მარიამო-
ბისთვის 14-ს; მრავალი ხალხი ჰყავდა მიპატიჟებული-
სხვათა შორის, რასაკვირველია, ჩვენს გულუბვ მასპინძელ-
საც მოუვიდა მიპატიჟების ბარათთ. ისინი მოემზადნენ
წასასვლელად. ჩვენ გადაწყვეტილი გვქონდა ნიკორწმი-
ნდის ტაძრის და ქელიშის მამათა მონასტრის ნახვა და
რადგანაც გზა იქით იყო, მასპინძლის რჩევით, ჩვენც

მათ გავყევით. დიდის გაჭირვებით მოგვიხდა გადასვლა მდ. რიონზედ გადადგმულ ზუგუელის ხიდზედ, რომლის განახლებასაც ახლა შესდგომიან. ძველი ფიცრები მთლად აუყრიათ და ნათხოვრად სამ-სამი ფიცარი გაულაგებიათ, ცხენ-ჯორი ძლივს გავიყვანეთ ამ დაზიანებულსა და საშიშარ ხიდზედ. გაღმა მრავალს მომტირალ ასაბიას შევუერთდით; ასე, ჯარად შეყრილნი გავუდექით გზას. ცოტა ხნის სიარულის შემდეგ, როგორც ჩვენმა მასპინძელმა, აგრეთვე ზოგმა ნაცნობმაც, გვირჩიეს შეგვევლო სატირალში, გვენახა აქაური საზოგადოება და ტირილის წეს-რიგი.

მე, რადგანაც იმ აზრით ვიყავი რაჭაში, რომ იქაური ჭირიც მენახა და ლხინიცა, დავთანხმდი, ბევრი ხვეწნა და ჩიჩინი აღარ დამჭიროვებია, მით უმეტეს, რომ ძლიერ მსურდა გამეგო განსვენებულისაგან დატოვებული ანდერძის სინამდვილე.

გზაში მთელი ასაბია სიცილ-ხუმრობითა და ლლაბუციით მიდიოდა; ჩემზე, რასაკვირველია, ეს ვერ ახდენდა კარგს შთაბეჭდილებას და ორს ჩემს ნაცნობს ვუთხარი:

— სატირალში მიბრძანდებით ლლაბუციითა და სიცილით და იქ-კი უნდა წაიშინოთ თავში ხელი და ატიროთ, როგორი საქციელია ეს, არ მესმის, თუ გეტირებათ, რაღას იცინით, თუ არ გეტირებათ რაღათ მიდიხართ?

— ნეტა ეს ჩვეულება გადავარდებოდეს, სთქვა ერთმა ჰაბუკმა. დღეს უკანასკნელი. ოთხას-ხუთასი ჯორ-ცხენი

მაინც იქნება იქ, თითო მანათი რომ ჩაუგდოთ ქირა, ეს ოთხას-ხუთასი მანათი გამოვა და ახლა ამოდენი ხალხის გაცდენას არ იფიქრებ! ეს სოფლის ზარალია, თუ არა? ახლა კიდევ ქირისუფლის ხარჯი, მეტადრე თუ ღარიბია! მიჰყევი ასე და იანვარიზე, სადამდის მიგიყვანს.

— ეპისკოპოზს-კი უბრძანებია, მგონია, რომ მოის-პოს ტირილიო, მაგრამ ეს ამ მღვდელს უფრო ეცოდინება; მართალია, თუ არა, მამაო, მართლა აკრძალა ტირილი ყოვლად სამღვდელო ლეონიდმა?

— ყოვლად სამღვდელო ლეონიდს მაგისტანა არა უბრძანებია-რა და არც არა გამოუცია-რა, რომ თქვენს მიცვალებულს თქვენ ნუღარც იტირებთ და ნუღარც პატრის სკემთო, არა, ვგეები სულ ტყუილია. ეპისკოპოზმა აკრძალა ის, რომ შემოსილი მღვდლები, საცეცხლურის კმევით თვითოეულ მომტირალს არ შეეგებოს წინ და მეტი არაფერი. აგრეთვე ბძანა, რომ მიცვალებული ეკლესიაში წირვაზედ წაასვენეთ ხოლმეო.

— დიახ, ეპისკოპოზს უბრძანებია, დილის ცხრა საათზედ წირვაზედ წაასვენეთ მიცვალებულიო, ასე უთენია დილის ცხრა საათამდის ტირილს ქვე ვინლა მოასწრებდა! ალბათ, ამითი უნდოდა ყოვლად სამღვდელოს ჩვენი ამ გაჭირვებისაგან და ამოდენა ხარჯებისაგან დახსნა, მაგრამ საქმე სხვანაირად მოვაწყვეთ; მაგალითად, ეპისკოპოზი ლეონიდი კვიტაშვილმა ხვალისათვის მიიწვია, დღეს გამოტირილი აქვს და მიცვალებულს სადამოს, ტირილის შემდეგ, საყდარზედ მისვენებს, ხვალ ეპისკოპოზის წი-

რვა იქნება და წირვის შემდეგ იქვე დაკრძალავენ მიცვალებულს, ასე რომ ჩვენ ეპისკოპოსის ბრძანებასაც ვასრულებთ და არც ჩვენს ჩვეულებას ვღალატობთ...

მიუხაზლოვდით მიცვალებულის სახლს. დიდი, ფართო ეზო ნახევრად სავსე იყო ხალხით. ოღის ზემო-სართულიდან ზარის (ტირილის) ხმა მოისმოდა. ჭისკარს გარედ რამოდენიმე მოსამსახურე კაცი იდგა მომტირლებისათვის ცხენების ჩამოსართმევად და დასაბინავებლად. მოსულს მომტირლებს აჩერებდნენ ეზოს ცალკუთხეზედ, ჭისკრისაკენ. აქედგან თვითოეული მომტირალი რიგ-რიგობით მიჰყავდათ ხმა-აშვებულ მოზარეებს სატირლად. მოზარეები დარბაზიდგან (საცა მიცვალებული ესვენა) მიდიან ჩუმად; რომ მიუხაზლოვდებიან ჯგუფად დამდგარ მომტირლებს, აუშვებენ ზარს (ერთი იწყებს, მეორე მალალ მოძახილს ამბობს და ორიც ბანს) და გაემაზთებიან მიცვალებულის დარბაზისაკენ ნელის ნაბიჯით. მომტირალი შემოიკრავს თავში ხელს ხმა-მალლა დაძახებით: „ვაი ჩემს სიცოცხლეს“, „ვაი ამ დღის მოსწრებასო!“ და მოჰყვება სიტყვების გარკვეული გამოთქმით ტირილს, ყოველ მომტირალს ორი კაცი (ჩამყოლი) მიჰყვება. ესენი აქეთ-იქით ამოუდგებიან, დაუჭერენ მკლავებს, რომ ვამწარების დროს მომტირალმა თმა ან წვერ-ულვაში არ გაიბზღვნას, ლოყები არ ჩამოიკაწროს და ან სხვა ძლიერი ვნება არ მიაყენოს თავის თავს.

ხელის გულივით გადაშლილს მწვანე ეზოში დიდი ცაცხვი სდგას; იმის ქვეშ ორ პირად გალაგებულია ქვებ-

ზედ გძელი ფიცრები ხალხის დასაჯდომად. აქ უფრო თავად-ახნაურობა და სამღვდელოებაა შეგროვილი, იქვე ორმოციოდ ნაბიჯის მოძორებით, სდგას ახალი ორ-სართულიანი ოდა (სახლი). შესავალ კარების სწორა (პირდაპირ) ეზოში ერთ ბიქს უჭირავს მიცვალებულის საჯდომი ცხენი; სულ მთლად შავებშია ცხენი, რომელსაც უკუღმა ადგია მგლოვიარედ მორთული უნაგირი. კიბის ასავალთან ორი კაცი დგას, რომელნიც არ უშვებენ ცნობის მოყვარე ხალხს მალა; ოდის დარბაზის შუაგულზედ ასვენია ცხედარი; მის პირდაპირ, მარჯვენა კუთხეში, სკამზედ ზის მიცვალებულის გაქალარებული ქმარი; აქედან მარცხნივ ფეხ-მოკეცით ჩამომჯდარან ხალხზედ თმა ვაშლილნი და მგლოვიარედ მოსილნი მიცვალებულის ნათესავ-მეგობარი ქალები.

მოზარეები მიუძღვებიან მოთქმით მომტირალს კარებამდის, იქ გარდასცემენ მეორე პირ მოზარეებს. რომელნიც დარბაზში არიან და შეუწყვეტლად ამბობენ ზარს.

მომტირალი მიუჩოქებს კუბოს და მოთქმით ეუბნება სიტყვას მიცვალებულს. ზოგიერთი მომტირლის გულდამწველ სიტყვების გამგონე მაყურებელნი ცრემლათილვრებიან.

ჩამყოლის რიგია. რაც შეიძლება, დროით ააყენიას მომტირალი, რომ მეორე მომტირალს არ დაუშალოს, არ შეაჩეროს. ამდგარი მომტირალი მიუტირებს მთავარ ქორისუფალს შესაფერის სამძიმრისა და სანუკემო სიტყვე-

ზის მოთქმით, შემდეგ მეორეს, მესამეს და ასე დაჰყვება ქირისუფლებს; თუ ახლობელია, ტირილის დროს ჩაეკონება ან დაჩოქილი ახლოს შესტირის, თუ უნათესაო ქირისუფალია და, მეტადრე ქალი, ფეხზე დამდგარი რამოდენიმე ნაბიჯის მოშორებით მიუტირებს; ამ გვარად ჩამოჰყვება ქირისუფლებს და შემდეგ გამოვა მომტირალი გარედ. დამავიწყდა მეთქვა, რომ როცა ტირილს გაათავებს კუბოს წინაშე და მომტირალს მთავარ ქირისუფალთან მიიყვანენ, მაშინ მოზარე უკან ბრუნდება და კარებიდან ართმევს მეორე მოზარეებს — მომტირალს, სანამ პირველი მომტირალი ჩაივლიდეს მისამძიმრ-მიტირლით ყველა ქირისუფლებს, მანამ მეორე მომტირალი ათავებს კუბოზე ტირილს და ჩამოჰყვება სამძიმრის თქმას მის წინა მომტირალივით. ასე ამ გვარად, გძელდება ტირილი თითქმის სამხრობამდის და ხშირად მეტ ხანსაც.

თუმცა, როგორც ზევითა ვსთქვით, კარის კაცებიც ღვანან, რომ მეტი არაფერ შეუშვან შინ ან მოაჯირზედ, რომ მომტირლებს უბრალო ხალხმა გზა არ შეუკრას, არ შეხუთოს, მაგრამ შეუძლებელია ხალხის შეკავება, ტირილის მაყურებელნი მაინც ბლომად არიან; უყურებენ თვითოეულის ტირილს, ისმენენ გამოთქმულს აზრს და სიტყვებს. ტირილს დამწუნებელ-მომწონებელიც ბლომად ჰყავს. მრავალი მომტირალი სახელ განთქმულია და წინადაწინვე იციან რაიმის კარგად იტირებს..

ზოგზედ ამბობენ: „მშვენიერი ტირილი იცის, მაგრამ წოუხდინეს, ბატონო ტირილი“. ზოგი, მართლა, ძლიერ მჭერ-მეტყველია ტირილში და განგაცვიფრებს მისი მჭევრმეტყველება. ზოგი მოურიდებლად და გაბედულის სიტყვებით ამხელს მიცვალებულს, თუ იგი ამის ღირსია... რამდენიმე კაცის ტირილის დაუგდე ყური; ერთი მათგანი ასე ტიროდა:

— „დაო კეკელა, ჩვენში ქონებრივად მდიდარი ქალი იყავ; სიცოცხლეში შენის ქვეყნისათვის მაინც და მაინც ბევრი არა გაგიკეთებიარა და, სასიკვდილოდ მიწურულს, გაგხსენებია შენი სამშობლო ქვეყანა და მისი გონებითა და ქონებით დაქვეითებული ხალხი და დაგიტოვებია მათ შვილთა აღსაზრდელად შენი ქონება, რომელსაც ახლობელი მემკვიდრეებიც არა ჰყავს. თუ ეს ასეა, მართლა რომ სიკვდილის დღეს მაინც გაგახსენდა შენი სამშობლო და მისი სამსახური, ბარაქალა შენს ქალობას და მეც ამისათვის გულით დაგტირი და თუ ეს ასე არ გიქნია, მაშინ ეს ჩემი ცრემლები მიიღე სამარადისო სასაყვედურად“.

რაც შეეხება დატოვებულს ანდერძს, საქმის სინამდვილე ვერ გავიგეთ, გამორკვეულს არავენ არას ამბობდა, გავიგეთ მხოლოდ ის, რომ ანდერძის ქალაღდი აბარია ერთს მღვდელს, რომელსაც უთქვამს: „სანამ ას თუმანს არ მომცემთ, მანამ არც გაჩვენებთ და არც შინაარს გეტყვითო“.

ამ მოძღვრის შეუფერებელმა მოთხოვნილობამ და

საქციელმა დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია საზოგადოებაში და ზოგნი თავის ქნევით ამბობდენ:

„ღმერთო, უარესისაგან დაგვიხსენიო“.

III.

ნიკორწმინდას მივედით მარიამოხისთვის 14. მთელი მიდამო ნიკორწმინდასა მშვენიერი და მომხიბლავია. დაცემულსა და განიერს ამწვანებულს ვაკე-მიდამოს, ზოგან-კი გორაკებით შემკულს, მხოლოდ 3—4 ვერსის მანძილზედ, სამხრეთ-დასავლეთით, აკრავს ხშირი და მაღალი ნაძვ-ფიჭვისა და ცაცხვის ხეებით შებურვილი მთები. ჰავა ფრიად მსუბუქი და მშვენიერია. ზღვის დონედგან ნიკორწმინდას მდებარეობა თითქმის ვერსს ნახევრით არის მაღალი (4,785 ფ.). აქაურობა ერთი საუკეთესო სააგარაკო ადგილია. წინეთ ჩვენი მეფეების საზაფხულო საცხოვრებლად ეს ადგილები ყოფილა. ნიკორწმინდიდგან ორი ვერსის მანძილზედ მდებარეობს სოფ. აგარა, რომელიც წარსულში მეფეთა და წარჩინებულთა სააგარაკო ყოფილა, და ამის გამო დარქმევია „აგარა“.

ნიკორწმინდა კოპწია და მშვენიერი სოფელია. აქსულ გლეხობა ცხოვრობს, რიცხვით სამას კომლამდის. ლაზათიან საჯალაბო სახლს გარდა, მაღალი ფიცრულის დობით შემოვლებულს კარ-მიდამოში ყოველს გლეხს უდგია, სასტუმროდ, სამ-ოთხ თვლიანი გადაჭედული ოდა.

არც აღმოსავლეთ და არც დასავლეთს საქართველოში ამისთანა კოხტად და კარგად მოწყობილი სოფელი არ მინახავს. აქ თქვენ ვერ შეხვდებით ვერც დაძველებულს სახლს და ვერც დაბეჩავებულს მოსახლეს.

ამ სოფელს ხელობად აქვს ღურკლობა და ამ ხელობით განთქმულნი არიან აქაურები. მთელს რაჭაში, რაც კარგი სახლია, მეტაღრე ქვემო-რაჭაში, მომეტებული ნაწილი ნიკორწმინდელების აშენებულია. აქ ხშირათ გაიგონებთ: „რა გატრაბახებს! შენ მომიკვდე, ნიკორწმინდელებს გავხარ ღურგლობაშიო!“

ნიკორწმინდის ტაძარი წმინდა ქართული ყაიდისაა და გელათისა და მცხეთის გვარი, მხოლოდ მათზედ მორჩილი; სდგას სოფლის პირში სამხრეთით მალეობ ადგილზედ. ეს დიდებული ტაძარი, როგორც წარწერბიც მოწმობს, აგებულია ბაგრატ მეოთხისაგან, მეთერთმეტე საუკუნეში. ბაგრატ მეფობდა 1027—1072 წწ. დასავლეთის კარების ბჭეზედ აქამდის მშვენიერად დაცულია შემდეგი წარწერა: „ქრისტე, ძეო ღვთისაო, ადიდე სამართლით და დღეგრძელობით ბაგრატ, აფხაზთა და რანთა მეფე, ქართველთა კურატპალატი და გაზარდე ძე მათი გიორგი“. ეკლესია ნაშენია თლილი მოჩუქურთმებული ქვით და, განსაკუთრებით, მთელი გუმბათი იშვიათის და განსაცვიფრებელის ხელობის ჩუქურთმით არის აგებული. მთელ გუმბათზედ ვერ იპოვნით ხელის სიფართე აღაგსაც, რომელიც ძრიელ წვრილის და ღრმა ჩუქურთმის კუწუბით არ იყოს შემკული. უყურებ ამ ჩვენის წარსულის ხუროთ-

მოძღვრების და ხელოვნების დიად ნაშთს და ვერ აშორებ თვალს, გინდა უცქირო და სტკებოდე მისი სიმშვენიერით. მე დამივლია ჩემი ძვირფასი სამშობლო, საქართველოს აღმოსავლეთ-დასავლეთის შრავალი კუთხეები; მინახავს მისი განსაცვიფრებელი ხელოვნების დიდებული ნაშთები, მაგრამ ნიკორწმინდის ტაძრის ხელოვნებისთანა-კი არსად შემხვედრივარ.

ფრანგთა მოგზაურს დებუას უნახავს ნიკორწმინდის ტაძარი 1833 წელს და აი, სხვათა შორის, რას ამბობს იმის შესახებ:

„ჩუქურთმა და მხატვრობა, რომელიც ჰფარავს გუმბათს, კედლებს, კამარებს და სტოვათ დიდათ ხელოვნურია. მე არ მინახავს ამდენად მდიდრად მორთული ტაძარი არც აღმოსავლეთს, არც დასავლეთს საქართველოში. როგორც ქართულის ყაიდის ყველა ტაძრები, ნიკორწმინდის პირი, გარდა კუწუბებისა, შესანიშნავია ხუროთმოძღვრების მხრითაც. ვიმეორებ, მე არსად მინახავს ამისთანა მდიდარი ჩუქურთმა, ამისთანა ხელოვნება და არც ცოტაოდნად ამის მგზავსი მაინც“.

ნიკორწმინდის ხელოვნების სიმშვენიერე შეუძლებელია კალმით გამოიხატოს. კაცმა თვითონ უნდა ნახოს თავისი თვალით ეს დიდებული და განსაცვიფრებელი ხელოვნება, რომ იგრძნოს სრული სიამოვნება და სიტკბოება.

ტაძრის შიგნით კედლები სულ დახატულია, ხოლო ჟამთა ვითარებისაგან ზოგი ჩამოფერულია, გაძვრცილია, მაგ-

რამ ჯერ კიდევ იმდენად მკაფიოდა სჩანს ყოველივე ნაკვთი მხატვრობისა, რომ თუ დროზედ მიეშველებიან, აღვილად შეიძლება ყოველივეს აღდგენა.

ნიკორწმინდის ტაძარში მრავალი ძვირფასი ხელთნაწერებია, ნაწილები და ნივთები. სხვათა შორის აქ ასვენია ნაწილი წმინდა ნიკოლოზისა—მთელი იდაყვი. ამაზედ ზებირ-გადმოცემა ამბობს: ბაგრატი კურატპალატს შეურთავს ელიონთა მეფის მანუელის ასული ელენე და წმინდა ნაწილიც მზითვად მოჰყოლია საბერძნეთიდგანაო. აქვე მოვიხსენიებ ნიკორწმინდაში შენახულს რამდენსამე სიწმინდეს:

1) ხელის-ჯვარი ნაწილებით, შესანიშნავის ვერცხლის ჩუქურთმით შექედილი და მარგალიტებით მორთული; აწერია: „პატოისანი და ცხოველს მყოფელი ჯვარი ესე მეკუთვნის მე, ივერიის უდაბნოს წმინდა ქალაქის იერუსალიმის ბერმონაზონს ლავრენტის. ქკნი 1664“.

აქ არის კაცის სიმაღლე ვერცხლის დიდი ჯვარი, ვერცხლით შექედილი და ოქროთი მოვარაყებული, მიწანქრიანი. ესეც მშვენიერი ხელოვნების არის და ზედ მრავალი წარწერა აქვს მხედრულად. ერთი წარწერა ამბობს, რომ ეს ჯვარი წმ. ნიკოლოზს შესწირეს დავით წულუკიძემ და მისმა მეუღლემ ფარსანგი ჯავარმა, ლაშიშიშვილის ასულმაო. ჯვარი გაკეთებულია მე-XI საუკუნეში.

ამ რამდენისამე წლის წინეთ ვილაც არხეოლოგებს სდომიათ ამ ჯვარის აქედგან წაღება, მაგრამ სოფელს

არ დაუნებებია; ბრძანებაც მოუტანიათ, ჯვარი დაუყონებლივ გადაეცითო, მაგრამ ხალხს მაინც არ დაუნებებია: ჩვენს სიწმინდეს ვერ მოგცემთო ლე კინაღამ უსიამოვნებაც მოუხდენიათ...

2) **ხელთ-ნაწერი სახსრება**, ვერცხლით შექედილს ბუდეში, რომელზედაც გამოხატულია ოთხი მახარობელი, ლაზარეს აღდგინება, მარიამი, ანგელოსი და ქრისტეს საფლავი. წარწერა აქვს: „მე დავით წულუკიძემ შევსწირე სახარება ესე ტაძარსა. წმინდასა ნიკოლოზსა, ვინ გინდა გამოახვას, ანუ ეფისკოპოზთა, ანუ მღვდელ მონაზონთა, ანუ დიდებულთა რისხავამცა ღმერთი და ყოველნი წმინდანი ზეცისა და ქვეყანისანი. ჩვენთ ნაცვლადამც განიკითხვიან, ამინ. დაიწერა წმინდა ესე ოთხთავი ინდიქტიონსა მეფეთ მეფის გიორგის ჟამს და ქორონიკონს ს ე თ“. (=1581 წ.).

3) **წმინდა ნიკოლოზის ხატი**, სიმაღლით თითქმის ორი ალაბია და სიგანით ერთ ნახევარი; გარშემო აქვს ოქროთი მოვარაყებულ ვერცხლის განიერი არშია, რომელზედაც სხვა და-სხვა წმინდანებია გამოქანდაკებული. ზებირ-გადმოცემა ამბობს, ამ არშიაში ჩასვენებული წმინდა ნიკოლოზის ძველი ხატი წაუღიათო და მის მაგიერ ჩაუსვამთ ახალიო...

ღვთისმშობლის ხატი სიგძით ერთი ალაბია, სიგანით ნახევარზედ მეტი. მოქედლილია ოქროში დაფერილი ვერცხლით, წარწერა აქვს: „ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთ-მეფემან გიორგი და ძემან ჩვენმან ლეონ მოვაქე-

დინეთ ესე ყოვლად წმინდისა ხატი წარსამართებლად მეფობისა ჩვენისათვის, სადღეგრძელოდ ძისა ჩვენისა ლეონისათვის და საოხად სულისა ჩვენისათვის. ამინ“.

4) მაცხოვრის ხატი შემდეგის წარწერით: „ძემან კურთხეულისა ერისთავთ ერისთავის რატისმან კახაბერ შევქედე ხატი ესე ჯვარცმისა საოხად და საღვინებლად ცოდვილისა სულისა ჩემის და სადღეგრძელოდ ძისა ჩემისა ერისთავთ ერისთავისა რატისა“.

5) მოციქულთა და წმინდათა ცხოვრება. მიწერილია:

„მამაო, მისთვის მიყვარხარ,

საიმედო ხარ გულისა,

ამა სოფელსა შეგელი,

ამომხსნელი ხარ სულისა;

ნახვა მინდოდა თქვენი,

ნატვრად სამსახურისა;

თუ არ ვიყო ერთგული,

შემცოდეც ვარ რჯულისა“.

ტაძარში იმდენი ძვირფასი საუნჯეა, რომ ზათ დაწვრილებით აღწერას მთელი ტომები მოუნდება, ჩვენ ამას არ შევუდგებით, არც დრო და მოცალეობა გვაქვს და ვერც ასწერს ჩემი სუსტი კალამი, ეს სპეციალისტების საქმეა, ჩემი სურვილი მხოლოდ ის არის, რაც შეიძლება მოკლედ გავაცნო მკითხველებს „გზა და გზა“ ჩემი ნახული და გაგონილი.

ვიმეორებთ, ვისაც უნდა დასტკბეს ამ ტაძრის მშვენიერებით, უნდა თავის თვალთ ნახოს, და არც მიეტყვე-

ბა ქართველს, არ ნახოს ეს ძვირფასი და მართლად დიდებული ნაშთი; გზა კარგია და ახლო: ქუთაისიდან ტყიბულამდე მივა რკინის გზით, რომელიც ძლიერ იაფია—ათ შაურამდინ ღირს მეორე კლასი, ტყიბულში მუდამ მრავალია გასაქირაუვებელი ცხენები, ნიკორწმინდამდის ტყიბულიდან არის სულ თხუთმეტი ვერსი, ცხენის ქირა ერთი მანეთია, გზა მშვენიერი, ვადმოდის ნაქერალაზედ, მდებარეობა ლამაზი და ათას გვარად აფერადებული; ბუნებით უემკულ უკეთესს ადგილებს იშვიათად ნახავს კაცი თვით კეკლუცსა და მდიდარ საქართველოს სხვა კუთხეშიაც-კი.

ღამე გავათიეთ ნიკორწმინდის მღვდ. ფოფხაძესთან. ეკკლესიას არა აქვს სახლი მომსვლელთა და მლოცავთათვის ღამის გასათევად. ნიკორწმინდას გარშემო მთა აკრავს და ხელობაც მთელი მრევლისა, როგორც ზევითა ვსთქვით, ხე-ტყის მზადება და სახლების შენებაა. მიუხედავად ამისა სამრევლო სკოლაც-კი არ არის აქ, თუმცა მ. ფოფხაძემ გვითხრა: „სამრევლო სკოლაც და მლოცავთათვის ღამის გასათევი სახლიც ამ ცოტა ხანში უთუოდ გაკეთდება“. ღმერთმა ჰქნას, სიტყვა საქმედ იქცეს. უსკოლობა ამისთანა მდიდარს სოფელს არ შეეფერება და არც რიგია, სემინარიაში კურს დამთავრებულს მოძღვარს ერის სასწავლებელი სახლი არა ჰქონდეს.

მარიამობისთვის 15-ს ნიკორწმინდიდან წავედით ახლო-მახლო მდებარე ადგილების დასათვარიელებლად ვნახეთ ერთი-მეორეზედ უკეთესი ადგილები და მივედით

მოზდილ მდინარე შაორზედ, რომელიც დედაა და ბოლოში კალმახისა. ჩვენს სამშობლოში კალმახი ბევრგან იცის, მაგრამ ამოდენა და ასე გემრიელი კი არსად, ეს ხალხსაც შეუძინეველი არ დარჩენია და სიმღერაში, სხვათა შორის, ამბობენ:

თევზი ყვირილის სჯობია,
კალმახი შაორისაო,
ორაგულები თერგისა,
ზუთხი-კი რიონისაო.

ეს უშველებელი შაორის მდინარე, რომელიც ხუთი-ექვსი საჯენის სიგანეზედ მოდის, უცებ იკარგება დედამიწაში, და სად მიდის და სად არა, მისი ასავალ-დასავალი არავინ იცის. მდინარე მოდის აღმოსავლეთით დასავლეთისაკენ გაჩქარებული, ერთს ადგილზედ მდორდება, ტრიალებს და იკარგება, მერე იწყება ვაკე საყანეები, გორაკები. გვითხრეს, შაორის წყალი საცა იკარგება, იმ ადგილებიდან ხუთის ვერსის მანძილზედ ხელ-ახლა ჩნდება ქელიშის მამათა მონასტრის ახლოვო. დავბრუნდით უკან, გამოვიარეთ ისევ ნიკორწმინდაზედ და გავემგზავრეთ დასავლეთის მხრით ქელიშის მონასტერში, რომელიც ნიკორწმინდიდან სულ ოთხი-ხუთი ვერსის მანძილზედ მდებარეობს. გავიარეთ ორი ვერსის მანძილი, შემდეგ დავეშვით ვიწრო გზით ფრიალო მთის თავდაღმართზედ, ეს ფრიალო დაღმართი სიგძით თითქმის ერთი ვერსია; ჩავედით ძირს და ვნახეთ ერთი უშველებელი გადმოხურული კლდე. ამ გადმოხურულ კლდის ქვეშ ორა-

სხედ მეტი ცხენოსანი თამამად დაეტევა და შეეფარება. სწორედ ამ კლდის ძირში ღრუდოდგან გამოჰქუხს უშველელბელი მდინარე, რომელზედაც დაყოლებულია სამ-სამ და ოთხ-ოთხ დოლაზიანი წისქვილები. ამბობენ ეს წყალი შაორის მდინარეაო, რომელიც ნიკორწმინდის ზემო მიდამოებში იკარგება უკვალოდ. ამ წყლის სათავიდგან მონასტრამდის ორი ვერსია, გზა ფართოა და მშვენიერი, მიდის სულ მდინარის პირად ორს მაღალ მთებშუა. ცოტაოდნად გზის ჩამოკლების შემდეგ, სამხრეთის მხრივ მთის ძირიდან გამოჰქუხს მდინარე „ბინული-წყალი“, ცივი ისეთი, როგორც ყინული, და უერთდება ქელიშის მდინარეს. ქელიშის მდინარე სავსეა კალმახით.

მივედით მონასტერში, ჯერ წირვა გამოსული არ იყო. ქელიშის მონასტერი ღვთისმშობლის სახელობაზედ არის აგებული და ამ დღეს მონასტრის დღეობა იყო „მარიობა“. ხალხი ბლომად მისულიყო ახლო-მახლო სოფლებიდან. მწირველი ბრძანდებოდა ყაზანის აკადემიაში სწავლა-დამთავრებული და დღეს წინამძღვარი ამ მონასტრისა არქიმანდრიტი ამბროსი (მღვდელობაში ხელაია) თავის კრებულთ. წირვის შემდეგ მამა ამბროსიმ წარმოსთქვა გრძნობით სავსე ქადაგება, რომლის გაგონებამაც მრავალ მლოცავს სიხარულის ცრემლი მოჰგვარა.

მამა ამბროსი სულ წელიწადი არ არის, რაც აქ წინამძღვრად გამოამწესეს, მაგრამ ღვთისა და ხალხის მოყვარე ადამიანისთვის ეს მოკლე დროც საკმაო ყოფილა, რომ წრფელის გულით შეეყვარებია ხალხს. ამისთანას შესახებ თქმულა:

„რა კარგია კარგი კაცი,
კარგს საქმეზედ აგებული,
ქვეყანა ჰყავს მადლიერი,
სწორის გულით მოგებული“.

ახლო-მახლო სოფელში ჩვენ იმისთანა კაცს არ შევხვედრივართ, რომელიც წრფელის გულით არ იყოს გამსჭვალული მამა ამბროსისადმი ღრმა პატივის ცემით და ზიკვარულით.

— როგორია, ძმობილო, თქვენის უდაბნოს ახალი წინამძღვარი? ვკითხავდით სოფლელებს.

— ღმერთმან კარგი დაგმართოს, კარგი რამა გვეყავს მამა ამბროსი; რომ იტყვიან, ღვთის ენა-პირი ასხიაო, სწორედ ის არის. აგერ ამ ხნის კაცი გახლავართ და ჯერ მაგისთანა არავინ მოსულა და არც მაგ დალოცვილისთანა ქადაგება გაგვიგონიაო.

ქელიშის უდაბნოს გარეგანი შეხედულობა და მისი მდებარეობა ცხადად დაგარწმუნებს, რომ ჩვენ გვეყოლია ნამდვილი ღვთის მოსავი და ხალხის მოყვარე-მამები, რომელთაც კარგად სცოდნიათ ღვთის სამლოცველოდ და ერისათვის სამოღვაწეოდ როგორი ალაგია საჭირო. ქელიშის მონასტერი შემოკრულია უშველებელის მაღალის მთებით, არც გზა აქვს ახლოს და არც კვალი; ძნელად მიუღდება, კაცი მას თუ გულ-და-გულ იქ არ მიდის. ამ უტეხ და მიუდგომელ მთებშია, როგორც ჩაშუქებული ნათელი, სდგას ობლად პატარა მონასტერი. ქელიშისა, გალავან შემოზღუდული ქვიტკირის კედლით და ამ მონასტერში მავედრებელ ძმათა სახლებით.

მონასტრის გალავან გარედ მრავალი დიდრონი ნიგვზის ხეებია, პატარა ვაკეზე საცა ბოსტნეულობა ითესება, დიდი აუზია კალმახებისათვის. მამა ამბროსიმ გვითხრა; „მონასტერს ზოგი ფრიად ძვირფასი ეტრატის ხელნაწერები აქვს შესანიშნავის ზედ-წარწერებით, მაგრამ დაეხიათ ზოგი მათგანი ვილაც უვიციებს და წყლის ქურჭლის თავ დასაცობად თურმე ჰხმარობდნენო.“

როგორც უმეტეს ნაწილს ჩვენს უდაბნო-მონასტრებში, ისე ქელიშშიაც არ არის ჯერ ჯერობით რიგიანად მოწყობილი ქართულის გალობას საქმე, თუმცა აქ, ათამდე ბერია შევრდომილი; ეს მით უფრო სამწუხაროა, რომ მთელი რაჭა ამ მხრივ ძრიელ ჩამორჩენია საქართველოს ყველა კუთხეებს. იმისთანა ადამინის გასვენებაზედაც-კი, როგორც იყო ანა კვიტაშვილისა, მგალობლები ვერ ეშოვნათ და ვილაც უვიცი ბავშვები მოეყვანათ მგალობლეოდ, ადამიანს რომ მათი ჭყრილისათვის ყური დაგეგდო, სული და გული აემღვრეოდა და ყოველი სასოება დაეკარგებოდა. იმისთანა დიდებულ ტაძარშიაც-კი, როგორიც არის ნიკორ-წმინდის ტაძარი, მგალობელთა გუნდი არ არის და მხოლოდერთად ერთი დიაკონი კიკინობს.

ხშირად ვკითხულობთ ხოლმე: „იმისთანა მორწმუნე ერში, როგორიც იყო დასაბამითვე ქართველები, რამ დასცა ასე ძლიერად სარწმუნოებაო?“

ჩვენის აზრით ჩვენს ხალხში სარწმუნოება შეასუსტა იმან, რომ „ახალ-ახალ“ მღვდლებისაგან აღარ ისმის

აღარც ცოცხალი სიტყვა, აღარც ქადაგება, აღარც გალობა და აღარც დარიგება. ვიმეორებთ, ესა გვგონია ჩვენს ხალხში სარწმუნოების განელებისა და შესუსტების მიზეზად.

დარწმუნებული ვართ, ქელიშის მონასტერში მამა ამბროსის მეცადინეობით მალე ეშველება ამ სატკივარს და ეს დიდი ნაკლი, დღეს თუ ხვალ, გასწორდება, მაგრამ ასე იქნება რაჭის დანარჩენ ეკლესიებშიაც?

რაჭას ახლა სამოცს მღვდელზედ მეტი ჰყავს სემინარიაში სწავლა დამთავრებული, მაგრამ თვალ საჩინო საქმე ამოდენა განათლაბულ მღვდლებისაგან-კი არა სჩანსრა. ეგების მე, გზა-და-გზა მეთვალყურემ, ვერ შევამჩნიე მათი საზოგადო ნაღვაწი, ან მშვენიერი მწყობრი გალობა ეკლესიაში. ძალიან დაგვავალებდა რაჭის რომელიმე მოძღვარი, თუ მიგვითითებდა ამისთანა რამ მათ მიერ საერთო ნამოღვაწევზედ, საზოგადო რამ მათ მიერ დაწესებულობაზედ.

ამოდენა განათლებულ მღვდლებს იშვიათად აქვსთ რაჭაში სამრევლო სკოლებიც კი!

ძველად ჩვენი მონასტრები გვაძლედნენ მწიგნობრებს, მქადაგებლებს, მგალობლებს და საერო მუშაკებს. მრავალი მონასტერი გვიზრდიდა და გვიწვრთნიდა მოზარდთაობას, რომელსაც მტკიცედ უნერგავდა სარწმუნოებას, რჯულის, ენის და მამულის სიყვარულს.

გამიგონია მომსწრეებისაგან და მეც ოდნავ მახსოვს ის დრო, როდესაც სამღვდლოდ გამზადებულს დიაკონს

ისე არ აკურობებდნენ მღვდლდღად, თუ ერთი ან ორი წელიწადი რომელსამე გამოჩენილ მამათა მონასტერში არ წავიდოდა გასაწრთვნელად ღ არ შეისწავლიდა სამაგალითო წირვა-ლოცვის წესს, ჭადაგებას და მთელის ოთხი წირვის წესის გალობას.

ახლა ეს აღარ არის. დღეს სულ სხვანიავე დაჰქროლა, დღეს მღვდლობის მიღებისათვის გამზადებულს საჭიროდ აღარ მიაჩნია ზედ მიწვევით იცოდეს თავისი ღვიძლი ქართული ენა საქადაგებლად იმ ხალხისა და ერისათვის, სადაც იგი მღვდლად მიდის. აგრეთვე არა სთვლის სრულიად საჭიროდ ქართულის გალობის ზედ მიწვევით შესწავლას.

დიად! ამ გვარ სამშობლო ნიადაგიდგან ფეხის ასხლეტას ის მოჰყვა, რომ ეკკლესიაში მოსიარულე ხალხის რიცხვი თან და თან შესამჩნევად მცირდება, მღვდლების პატივის-ცემაზედ მრევლი თითქმის გულს იყრის, სარწმუნოების, ენის და ეროვნების გრძნობანი ქვეყანას უქვეითდება და უქრება.

ყველა ამას კიდევ ის მოჰყვა, რომ გამრავლდა ერთმანეთის მტრობა და მოტყუება, ჭურღობა და ავკაცობა, კაცის კვლა და ძარცვა, ცრუ ფიცი და ღეთის გმობა, ეკკლესიების კრეხვა და ხალხის ზნეობრივი გახრწნა.

IV

რაჭაში ვერ შეხედებით იმისთანა „ლოთი-ფოთ კნიაზ-აზნაურთა“ ტიპს, რომელიც ჩვენ საქართველოში

ახალმა ცხოვრებამ უხვად წარმოშობა და, ჩვენდა სამწუხაროდ, ამ გვარის ტიპებით მოფენილია ჩვენი სამშობლოს ყოველი კუთხე; ამისთანებს არავითარი მიზანი ცხოვრებაში არა აქვთ, გარდა იმისა, რომ ერთი მეორეს ეჯიბრება თავიანთი მამა-პაპათა დატოვებულ ადგილ-მამულის გაფლანგვა-აოხრებაში და სულ იმის ფიქრსა და ცდაში არიან, სად დააგირაონ ადგილ-მამული და სახლ-კარი, სად უფრო ზედ-მეტად გადააგირაონ დაგირავებული, ან როგორმე წვრილ-წვრილად ან მთლიანად გაჰყიდონ, თავიდგან მოიცილონ, დანთქან და მორჩინენ!

რაც შეეხება მამულის გაყიდვას, მათთვის სულ ერთია, ვისაც უნდა მიჰყიდონ: თათარს, სომეხს, ურიას, ლეკს თუ სხვა გადამთიელს! მათთვის არავითარი განსხვავება არ არის, ოღონდაც-კი ცოტა ზედ-მეტი ფული აიღონ და თუნდა თავის სამშობლო უცხო გადამთიელი თესლით მოჰფინონ და მათით დაასახლონ!..

ეს თავიანთი ოჯახის და სამშობლოს მოღალატენი, ბანქოს თამაშში, ბაღებსა და სასტუმრო-სამიკიტნოებში აგებენ და ნთქავენ მამა-პაპათა სისხლითა და ოფლით მონაგარ მამულებს, ღვინო-არაყით გაჟღენთილები თავ-მომწონეთ ჰყვირიან: „გაუმარჯოს, გაუმარჯოს საქართველოს!“ „გაუმარჯოს სამშობლოს!“ და შემოსძახბენ:

„ოდელია, დელია, დელია!

საქართველო ჩვენია, ჩვენია!“

ჩვენი ერის საყვარელმა მგოსანმა აკაკიმ ამ ჯურის უკუღმართი ახალ-თაობა ერთ თავის ლექსში მკაფიოდ დაახასიათა. მოვიყვან ზოგიერთს:

...„რაც შეჭფერის მამულიშვილს,
ვასრულებ მეც ყველაფერსა,
ხრინწიანის ხმით ვიმღერი
დამბალ მრავლ-ქამიერსა.

მე არაფერს არ ვმუშაობ,
მაგრამ სხვებსაც არ ვაძალებ,
რაც რომ მერგო მამა-პაპის,
ნელა-ნელა „ვაპრადალებ“!..

და ფულის ვხარჯავ „კნიაზურად“,
ისე, როგორც ჩალა-ბზესა,
მამის სული გამიშვია,
ფფიცავ მამინაცვლის მზესა!..

რაჭა, ჩვენდა სანუგეშოდ, ღმერთს დაუფარავს ამ
გვარის მოტანტალე და მოქეიფე უსაქმური ხალხისაგან...

რაჭა,—მუშაა, შრომის მოყვარეა, აქ თავადი, აზნა-
ური და გლეხი ყველა მუშაობს, ყველა გაფაციცებით
შრომობს; კაცი, ქალი, დიდი და პატარა—ყველა თავის
განსაძღვრულ სამუშაოვარს ადგია და მიიწევს წინ. აქ უსაქ-
მური ადამიანი, ვინც უნდა იყოს, მდიდარი თუ ღარიბი,
გლეხი, გინდა აზნაური, ათვალწუნებუღია და მუდამ
ყველასაგან საკიცხავი. რაჭას აწერია: მუშაობა! და
შრომა, შრომა, და მუშაობა.

მე დავიარე თითქმის მთელი რაჭა და მცირე ნაწი-

ლი ლეჩხუმის მაზრისა. ლეჩხუმი და რაჭა თითქმის არაფრით არ განსხვავდებიან ერთი მეორისაგან.

ადგილ-მდებარეობა ორივესი მწვანით შეებურვილი, მთა-გორიანებია, ბუნების სიკეკლოუცე აქ ყველგან განსაცვიფრებელია და კალმით აუწერელი. მიდიხართ წინ და სულ ახალ-ახალი, ერთი მეორეზედ უკეთესი ბუნების სიმშვენიერე გეშლებათ თვალ წინ; უცქერით ბუნებისათას გვარად აფერადებულს დიად სურათებს და აღტაცებასა და სიამოვნებაში შთანთქმული ამ ქვეყნიერობაზედ აღარა გრძნობთ თავს.

აქ, ამ მშვენიერ და კეკლოუც ბუნების მცხოვრებთა შორის, თქვენ შეხვდებით წმინდა ქართველურ გულუხვობას, პურ-მარილს, პატივცემას და თავაზიანობას.

აქ ქართული ენა უკედ არის შენახული, მეტადრე ზემო რაჭის ზოგიერთ სოფლებში ლიტერატურულის ენით საუბრობენ. აქაურობაზედ თამამად ითქმის:

„იგივ მხნე, იგივ მღერალი,

მოყვარე თავის მიწისა“

რაჭა უფრო მართალი ხალხია და ზნეობა-მაღალი. აქ ჯერ ვერ შემოაუტანებია იმ გახრწნილ განათლების ლექს, რომელსაც „ავიღე და ველარ მოგეცი“ ჰქვია და რომელიც მხოლოდ გაცვეთილ ხერხზედ და ხრიკზედ არის დამყარებული და თუ რამე მოგიხერხა, ყოვლად უსინანულოდ „დედა-ბუდიანა“ ცარიელზედ დაგსვამს და მუდამ ასე ღიღინობს:

რაც ჩემია, ჩემია, —

რაც შენია, ჩემია...

რაქაში ყოველი აღებ-მიცემობა, ფულის აღებ-გასესხება, ადგილების ყიდვა-გაყიდვა და სხვა მაგვარი, ჯერ აქნობამდე სვინილისზედ და ნდობაზედ არის დამყარებული. აქ ყოველიფერი კეთდება უმეტეს ნაწილად უნოტარიუსოდ და რომ ვინმემ პირის გატება გაბედოს, მას სოფელი არ აპატივებს; ამგვარი „პირ-შავები“ აშკარაზედ გამოჰყავთ, სოფელი ჰგმობს, ჰკიცხავს და საქვეყნოდ, არცხვენს.

რაჭის დედა-კაცი ნამდვილი ერთ-ხორცი და ნამდვილი მეუღლეა თავის ქმრისა და, როგორც კრუხი წიწილებისათვის, ისეთი მომეღელი და მოამაგეა თავის ოჯახისა. იგი არა თუ საოჯახო ქალის საქმეებს აკეთებს, არამედ მძიმე სამუშაოვარშიაც გვერდში უდგია მამა-კაცს. ჩამოვთვლი აქაურ დედა-კაცის ზოგიერთ სამუშაოს:

დედა-კაცი ღებდა და იწყებს მუშაობას ალიონზედ; გათენებამდის უვლის ოჯახის ყოველ წვლილსა და დარგს. ხშირად მიდის და ზურგით მოაქვს შეშა, ამზადებს იჯრას (სადილ-ვახშამს), მიაქვს ჯერი მომუშავე მამაკაცებისთვის, მიდის წისქვილში, მიაქს საფქვაფი, უფრო მეტ შემთხვევაში ზურგით. აკეთებს ბოსტანს, ეხმარება მამაკაცს სამარგელში, ჰკრეფს ლობიოს და სხვა ფეხის მოსავალს და ყოველივე ეს მიაქს შინ. ლეწავს და ანიაფებს ჰურს, ქერს; სტეხს სიმინდს, მკის და ჰკონავს ჩალას, ლომს, ფეტვს; ახვევს და მორჩავს (ჟუჩქნის) ვენახს, ჰკრეფს ყურძენს, უვლის შინაურ პირუტყვს, ამზადებს ნართს და ჰქსოვს სამოსელს (ხამს), შალეულობას და ჰკერავს ოჯახისათვის

ყოველსავე ტანისამოსს. რომელსაც ემხრობა, მიდის ბაზარში, ჰყიდის სოფლის ნაწარმოებს და ყიდულობს ოჯახისთვის საჭირო შეშუდს და სხვა და სხვა.

რასაკვირველია, აქ ჩამოთვლო ძნელი და შეუძლებელია ყველა იმ ჯაფა-შრომისა, რომელსაც რაჭის გლეხი დედაკაცობა, თვის და სასახელოდ, თავ-დაუზოგველად ეწევა.

რაჭაში მუშათა შეწევა, „ნადი“ ხშირია, ერთი მეორის მიხმარება ჩვეულებად არის გადაქცეული მამათა და დედათა სქესში. სული უხარის ადამიანს, როცა ხედავს ჯარად ჩამწკრივებულ მუშას გაცხარებულს მუშაობაში და თან მშვენიერ მწყობრივ საერთო გუგუნს „ნადურს“ ან სხვა მრავალ გვარს სიმღერას, ათასნაირი გამამხნეველ ლექსებ ჩაქსოვილს.

„ვისაც რა უნდა უყვარდეს,
სულ სხვაა ჩემი ტრფიალი:
მიყვარს პირ წმინდა ნამგალი...
მისი ყანაში ტრფიალი...“

თავი მოუკვდეს ზოგიერთს,
რომ იტაცებენ სხვისასა,
საწყალ კაცს ჯიბეს აჭრიან,
ურცხვად ივსებენ ქისასა.

ქორი ვარ, სხვას რომ მოვსტაცო?
რად გავიშავო პირი მე!

გარს შემოვევლე სახენელსა,
ჩემი სახნისის ჳირიმე.

რად დაეიბნელო სიხარბით
სამიწე წუთის თვალები?
ხერხსა, ხელეჩოს, სატეხსა,
ნაჯახს, ცულს ვენაცვალეები“.

ამ ჩვენ დაქვეითებულ დროს რაჭაში ვერ შეხვდებით თავად-აზნაურთა იმგვარ გარეწარ მოცუნდრუკე ქალებს, რომელთაც ლაციცობაში ტოლი არა ჰყავთ და დილის ათ-თერთმეტ საათამდის საბნიდგან ფეხ-გამოუყოფელნი ერთგულად სტკეპნიან ლოგინს და მხოლოდ თავის გულის ფხანვაზედ გადაყოლილებს.

ქვეყანა და ქვეყნის სზქმე

კაბის კუდებზედ ჳკილიათ.

ამგვარის გადაუკულმართებული, თავ-აშვებული და ცხოვრებაში სრულიად გამოუსადეგარ ახალ „მოდნის“ ქალებისგან ღმერთს დაუფარავს მშვენიერი, ბუნებით შემკული რაჭა, თუმცა, უნდა გამოტეხილი ვსქვათ, ჩვენი ვაკე იმერეთი და აღმოსავლეთი საქართველო „ახალმა დრომ“ უხვად დააჯილდოვა ამ გადაგვარებულებით.

არა თუ ოჯახის არა ესმით-რა ამგვარ „გაბარიშნებულ-გამადამ-კენინებულთ“, ერთხელ ისიც არ უნახავთ, მართლა ისე თენდება, როგორც წიგნში აქვთ წაკითხული და, მართლა, მზე აღმოსავლეთიდგან ამოდის, თუ სამხრეთ-საშუაღდღეოდგან? და ან პური ისე გამომცხვარი

იბადება და ამოდის დედამიწიდან, თუ მას დათესვა, მო-
მკა, გაღეწვა, დაფქვა და გამოცხობა უნდა?

სამშობლოზედ და ერთობაზედ ამგვარები იმდენად
ზრუნავენ, რამდენადაც მე ჩინეთისათვის. მაგრამ ეს რა
ვსთქვა? ჩინეთისათვის მე უფრო ათასჯერ სასარგებლო
ვარ, ვინემ ეს „ქალბატონები“ ჩვენთვის და ჩვენი ქვე-
ყნისათვის. და აი, რათა: მე ჩინეთს არ ვკიცხავ, მის
ენას ზიზღით არ ვუყურებ და არ ვსდევნი და ეს „ქალ-
ბატონები“-კი ორიოდვე წლით სასწავლებელში ყოფნის
და უაზრო უმიზნო წრეებში ხეტიალის შემდეგ, არა
თუ ივიწყებენ და ამახინჯებენ სამშობლო ენას, — სდევ-
ნიან კიდევაც და დაცინვითა და ზიზღით იხსენიებენ, და
ეს მიტომ, რომ ეროვნული თავ-მოყვარეობა გამქრალი
აქვსთ და მხოლოდ უტიფრობას მოუცავს მათი არსება.

ეს უკუღმართი მოვლენა ჩვენს ცხოვრებაში მით
უფრო სამწუხაროა, რომ უცხოეთში, სადაც ქართველი
ადამიანის ნატამალიც არ არის, იქ, ხშირად, სხვის დაუხმა-
რებლად სწავლობენ ჩვენს ენას, როგორც მაგალითად,
მშვენიერად შეისწავლა ქართული ენა ინგლისელმა ახალგა-
ზდა ქალმა, მარჟორი ვორდროპმა და აქ-კი, საქართველო-
ში, ზოგიერთ ქართველ ოჯახში წამლადაც ვერ გაიგო-
ნებთ ქართულ სიტყვას, მეტადრე ქალაქ ადგილებში და
თუ გაიგონებ, იმასაც ვაცვეთილს და დამახინჯებულს.

რომ შენიშნოთ ეს უკადრისი საქციელი და ან უსა-
ყვედუროთ, ტუჩების აპრეხით და ხელის ჩაქნევით გეტ-
ყვის უტიფრად: „ოჩენ ნუენაო“ და ზოგი-კი უსიამოვნო

გადმოხედვით წარბ-შეუხრელად გიპასუხებთ: „ჩვენთვის კარტული არ უსწავლებიათო“.

დალოცვილო, თუ-კი ინგლისში ინგლისელმა ქალმა თავისით შეისწავლა ზედ მიწევნით და საფუძვლიანად ქართული ენა, ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურა, თქვენ, საქართველოში, ქართველმა ოჯახის შვილებმა ქართული ვერ შეისწავლეთ იმდენად მაინც, რომ ქართველთა შორის ქართულად ისაუბროთ?! მაგრამ ეს სულ მეტიჩრობის ბრალია და გადაგვარების სურვილისა... აი, რას ამბობს ამისთანების შესახებ მგოსანი:

„კრულ იყოს მისი სახელი,
ვინც მთა გასცვალოს ბარზედა!
თვის ტომის დამწუნებელსა
ჭირი მიუვა კარზედა.

„გადაგვარების მოსურნე
ბუნებისაგან კრულია,
მისი პირადი ღირსება
ყოველგან დაჩაგრულია!

„კრულია მისი ხსენება,
ვინც დაჰგმობს დედა ენასა,
თვის ტომს ღალატობს და მითი
აპირობს მალლა ფრენასა“!..

ძველად საქართველოში თავად-აზნაურთა ოჯახს ეჭირა პირველი მეოჯახობის დროში. ამ ოჯახს განაგებდნენ

თავად-აზნაურთა დედანი, მეუღლენი და ასულნი, წინეთ
თავად-აზნაურთა მანდილოსანნი არ თაკილობდენ
ოჯახში შრომას და მუშაობას, პირ იქით, სასახელოდაც
მიაჩნდათ და ყველგან საქები და სადიდებელი იყო კა-
რგი მეოჯახე დედა-კაცობა.

ჩვენი დედები მოყვარულნი იყვნენ უმეტესად თა-
ვის ოჯახისა, ქმრისა, შვილებისა და ქვყენისა, ივინი
უზრდიდნენ მამულს საუკეთესო შვილებს და ძუძუსთან
ერთად აწოვებდნენ ენის, მამულისა და მოძმეთა სიყვა-
რულს.

„ჰე, ქართველის დედავ! ძუძუ ქართლისა!

უწინ მამულსა უზრდიდი შვილსა“...

იმათ ძალიან კარგად ჰქონდათ დაყენებული ოჯა-
ხში მწიგნობრობის საქმეც. მეზადეობა, მეზოსტნეობა,
მეზაბრეშუმობა, მეფუტკრეობა და სხვა, იცოდნენ შესა-
ნიშნავი ხელსაქმე, ჭრა-კერვა, ქსოვა, ქარგვა, შინაურ
ოთხფეხის და ფრინველთა მოშენება და სხვა-და-სხვა.

დღესაც მოსჩანს ლამპარივით აქა-იქა ნაშთი იმ მა-
ღალ ზნეობიანი, ოჯახისათვის თავ-დადებული ძველი
დედებისა. მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში,
კახეთს, სოფელ ბაკურ-ციხეში, დიდად განთქმული სა-
მაგალითო მეოჯახე, თავად ანდრონიკაშვილის მეუღლე
ნინო, ამ ჟამად ღრმად მოხუცებული, მაგრამ კიდევ მა-
ღლა მჭერელი დიდებული მეოჯახეობის დროშასა. მისგან
მე თვითონ გამიგონია: „ჩემს სიცოცხლეში ჩემთვის ჩიტ-
საც არ აუსწვრიაო“. რაჯაში, ჩვენდა სასიამოვნოდ და

აქაურთა სასახელოდ, ამ გვარი ძველი დედების მზავესი მეოჯახეობის დროშა უჭირავს დღესაც რაჭის მომატებულ ნაწილ თავად-აზნაურთა მანდილოსნებისას. აქ იშვიათად შეხვდებით თავად-აზნაურთა იმისთანა მანდილოსნებს, რომელნიც დილის ოთხს საათს ფეხზედ არ იდგენენ. ესენი მოჯამაგირეებს აყენებენ თავ-თავის საქმეზედ, უვლიან შინაურ ფრინველებს, ოთხფეხს და კარმიდამოს.

ამ გვარად, რაჭველი ქალი დილიდგან საღამომდე შეხმულია საოჯახო საქმეში. მე აქ ბევრს დიასახლისზე გავიგონებ ასეთი სიტყვები:

—მამა ნუ წამიწყდება, იმისთანა დედაკაცია, ასი ცხენოსანი რომ მოულოდნელად ეწვიოს, წარბს არ შეიხრის და ისე დაუხვდება და გაუმასპინძლდება, რომ გეგონებათ, ერთის თვით აღრე სამზადისს შესდგომიაო.

ღიად, აქ ყველას სასახელოდ მიაჩნია ფხიზელი და დაუცხრომელი შრომა, ოჯახის მოვლა.

ადამიანმა უნდა თავის თვალით ნახოს რაჭის თავად-აზნაურთა მანდილოსნების ოჯახურ საქმეზედ კაბა-ჩაკეცილი, ცეცხლივით მიმოქროლვა და ვაჟ-კაცური მუშაობა, რომ საიმედო მომავალი თვალ-წინ დაეხატოს და ამ მშრომელ ადამიანებისადმი სიყვარულითა და პატივცემით გული აღევსოს. მათი დაუცხრომელი შრომა-გარჯა მაგონებს მგოსნის სიტყვებს:

„თუმცა არ იცხებ ფერ-უმარილსა,
არც იხუჭუჭებ შენ კეკლუცად თმას,
მაგრამ მიდიდებ მაინც სიყვარულს
და აორკეცებ ამ ჩემ გულის თქმას!

„მისთვის მიყვარხარ, რომ შენ ხარ ქალი,
ქეშმარიტების გრძნობით აღვსილი;
რომ აასრულე მშობლობის ვალი
და გამოზარდე მამულის შვილი...
—

„რომ ნანინაში შენს პატარა შვილს
არ უმღეროდო მრუდე მალლობას
და სიყრმიდგანვე იმ უმანკო ჩვილს
მით არ აჩვევდი რამ საძაგლობას.
—

ეტყოდი — „თუმც ხარ შენ ჩემი შვილი,
მაგრამ ეკუთვნი უმალ სამშობლოს,
შენ-კი მიიღე ღირსი სიკვდილი
და დედა შენმა დეე იოზლოს!
—

„წვრთნიდი რა შენ შვილს აი ამ გვარად,
ქეშმარიტების გზა მოუპოვე
და სიყვარული მამულის მარად
დედის რძესთანა თან შეაწოვე.
—

V

საქართველოს ზოგიერთს კუთხეში ის აზრია გავრცე-
ლებული გლახთა შორის, რომ ვინც-კი თავადია ან აზნა-
ური და ამ ღირსებით იწერება ქალაქებში, ის ცუდი
კაცია და გლახ-კაცობის შემწუნებელი. ამიტომ გლახ-

კაცი ყველგან და ყოველთვის უნდა ეწინააღმდეგოს და არავითარი მეგობრობა გლახობას იმასთან არ უნდა ჰქონდესო.

გლახ-კაცობაში ამ გვარ აზრების გავრცელებამ თვალსაჩინოდ ავნო სოფელს საზოგადოდ და გლახობას კერძოდ.

რაქაში ამ გვარი ყალბი აზრი არ ტრიალებს. აქაურებს კარგად ესმით ის შეურყვევლი ჭეშმარიტება, რომ ვინც კარგია, კარგია, სულ ერთია თავადია, აზნაური, თუ გლახი, და ვინც ცუდია და ავაზაკი, ის გლახაა, გლახი იქნება, აზნაური თუ თავადი.

აქ ზოგიერთს ის ჭეშმარიტებაც შეგნებული აქვთ, რომ პატარა ერს დაყოფა, დანაწილება და დაქუცმაცება-კი არ გააძლიერებს, არამედ დაჭლუპავს, გაანადგურებს და აღგვის დედამიწის პირიდან.

მართლაც, აიღეთ თვით საქართველოს ისტორია, ჩაუკვირდით კარგად და დარწმუნდებით, რომ როცა საქართველო შეერთებული იყო და წარმოადგენდა ერთს ძალას და ერთს ღონეს, მას ოცჯერ მეტი მოსეული მტერიც ვერას აკლებდა, მტკიცედ და შეურყვევლად ინახავდა ქართველობა თავის მამულს, რჯულს, ენას და გროვინებას.

როცა უკანასკნელმა მეფეებმა გაიწი-გამოიწიეს, კახეში ერთმა ირგუნა, ქართლი მეორემ და იმერეთი მესამემ — მას აქეთ თავისუფლება დაჰკარგეს და დაჰკარგეს ყოველმხიფერი ის, რაც ორიათასს წელზედ მეტს ხანს დაიწვა ვაჟკაცმა ქართველობამ...

განცალკევების ბრალი იყო, მთელი ბორჩალოს მაზრის ქართველ ტომთაგან დაცარიელება და არა ქართველთა მოყვარული თესლით იქაურ ადგილ-მამულზედ დასახლება.

განცალკევების ბრალი იყო, მთელი სამცხე-საათაბაგოს ქართველების გათათრება და მათი დაკარგვა.

განცალკევების ნაყოფი იყო მთელის აჭარა-ქობულეთის გამაჰმადიანება და დაღუპვა, და ვინ მოსთვლის, რამდენი უბედური ვნება მიუყენებია საქართველოსათვის განცალკევებას და ერთი მეორის დაუსრულებელს უთანხმოებას, ქიშპობას და მტრობას.

განცალკევებამ და დაქუცმაცებამ მიგვიყვანა იმ უკიდურესს უბედურებამდე, რომ ჩვენს თავს ველარა ვსცნობთ და ჩვენის დღევანდელის მდგომარეობისა და ავ-კარგიანობისა აღარა გავგებარა; ერთმანეთში კავშირ-გაწყვეტილნი, მკიცხაფნი ერთი-მეორისა, თავში დაკრულ-დარეტიანებულებივით, აზრ-არეულები ერთმანეთის წინააღმდეგ მივექანებით, ზოგი წინ, ზოგი უკან და ზოგიც არდიგარდმო. თუმცა პოეტი-კი ამბობს:

„ერთობა ჩვენთვის ტახტია,

მტრებისთვის სახრჩობელაო,

მტრებს-ვაი დედა ვაძახოთ

და ჩვენ ვსთქვათ: დედა დედაო“ და სხ.

დაუგდოთ ყური რაჭასაც და მოვისმინოთ მისი აზრი.

კვირა დღეა, ხალხი მოცლილია და წირვაზედ თავმოყრილი. ჩვენც საყდრისკენ გავეშურეთ.

საყდარი გალავნით შემოზღუდულია, გალავანს შიგნით ერთი მაღალი და შტოებ-განიერად გადაშლილი ცაცხვი დგას. ცაცხვ ქვეშ დიდი ლოდი დევს, სიგძით თითქმის სამი ადლი.

წირვის შემდეგ ხალხი ამ ცაცხვს ქვეშ მოგროვდა. აქვე იყვნენ რამდენიმე თავად-აზნაურნი და სააგარაკოდ მოსულნიც.

გააბეს ბაასი სხვა-და-სხვა საგნებზედ. საუბარში გლეხობამაც მიიღო მონაწილეობა.

ილაპარაკეს სამეგრელოსა და მის სამრევლო სკოლებზედ. ყველა ერთხმად ამტკიცებდა, სამეგრელოს ენა არის ძირითადი ქართული, სალიტერატურო, საერთო დედა-ენაო.

— მეგრელებიო — სთქვა ერთმა, — ძველათაც ფხიზელი მეთვალყურე გუშაგები იყვნენ თავის საერთო ქართულ დედა ენისაო და სამარადისოდაც საერთო ქართული დედა-ენის ერთგულნი დარჩებიანო.

— ბატონო, მე მოგახსენებთ, როგორ მღეროდნენ ძველად მეგრელები და, დარწმუნებულნი ვართ, შემდეგაც ასე იმღერებენო, სთქვა მეორემ და წარმოსთქვა:

«მეგრელების აღსაწება»

„ჩემი ენაც ქართულია,
ღვთის რჯულთანა შენაერთი,
მისთვის მიყვარს, მიყვარს, მიყვარს,
ისე მიყვარს, როგორც ღმერთი.

დედა-ჩემმა ძუძუთ მზარდა
და ამ ენამ — უფლის რჯულთან,
მისთვის არის ასე ტკბილად
შენათესი ამ ჩემს გულთან.

„სიყრმიდგან ვართ ორივე ერთად
შეხორცებულ, შენაზარდი,
ვის რად გიკვირთ არ მიმაჩნდეს
ქვეყნად რამე ამის ფარდი?

„ერთ დღეს ამით არ მაუბნო,
პირზედ ხელი დამაფარო,
ამას მიჯობს მომკლა-დამფლა,
გულზედ მიწა დამაყარო!

„მამა, პაპა, პიპის-პაპა,
მათი მამის ძველთა ძველი,
ღმერთს ამ ენით აღიდებდენ,
მითივე მწირველ მლოცველი.

„ნინო ამით ქადაგებდა,
თვით ანდრია მოციქული
ხალხს ამ ენით არიგებდა,
მით გადმომცა ქრისტეს რჯული.

„მეც ეს ენა რომ მიყვარდეს,
უფლება მაქვს, ვიცი, სრული,
ზეცისაგან მოცემული
მაშინ, როცა მომცა სული.

„ჩემი ენა, ძირი ენა,
ღვთის რჯულთანა შენაერთი,
ქართულია, მიყვერს, რავექნა,
მიყვარს ისე, როგორც ღმერთი“.

შემდეგ ჩამოვარდა ლაპარაკი გურიაზედ, იქ მომხდარ ამბებზედ, ამანაც დიდი ლაპარაკი გამოიწვია, და შემდეგ გადავიდნენ «დასელებზედ».

— ეს «დასელობა», ბატონო, უნდა მოგახსენოთ, სწორედ ყმაწვილობაა და მეტი არაფერი, — დაიწყო ერთმა განათლებულმა, — ერის დაყოფა, დაქუცმაცება და მერე ისიც პატარა ერისა, როგორც საქართველოს ერია და ერთმანეთს შორის უსიამოვნობის და უფოთის ჩამოგდება, ჩვენ აწინდელ ყოფაში განა დაბრძნილს და ჭკუათა მყოფელ ადამიანს შეჰფერის? რასაკვირველია, არა.

შეიძლება, ეგ აზრები და თეორიები საზოგადოთ კარგიც იყოს და ჩინებულებაც, მაგრამ ჩვენს ერს გამოადგება მერე დღევანდელს გარემოებაში!

— როგორ გგონიათ, იმ მცნების მიმდევარ ჩვენს „დასელებს“ ღრმად-კი აქვს შესწავლილი და ესმით ეს მცნებანი? ბევრჯელ მქონია მათთან ლაპარაკი ამ საგანზედ

და, თითქმის, ყველას და ყოველთვის განსხვავებული აზრი წარმოუთქვამს. მაგ მოძღვრების მოთავეს, ბატონო, არსად არ უთქვამს ენისა და ეროვნების უარ-ყოფა და მეტი ნაწილი კი ჩვენი დასელები გაიძახის: «ეროვნება რაია! საცა მაძლარი ვიქნები, ჩემი სამშობლო იქინეაო». ბრძენთაგან-კი თქმულა ძველადვე და ახალი დროის მეცნიერნიც ამბობენ, რომ:— „სამშობლოს, რაც უნდა პატარა იყოს იგი, პატიოსან ადამიანის გულში მაინც დიდი ადგილი უჭირავსო.“

— მოუხეშავი და ჩვენი ხალხისათვის ნიადაგის შეუფერებელი აზრების შემოტანა, ვიმეორებ, დიდი უმეცროებაა და შეცოდება სამშობლო ქვეყნის წინაშე: აი, აქ ას კაცზე მეტი გლახ-კაცობა არის და აბა ვკითხოთ, რას გვეტყვიან ამ საგანზედ.

მიუბრუნდა გლახებს და ჰკითხა:

— თავი ნუ მოგიკვდებათ, ერთი ეს გვითხარით: სხვაგან რომ აშენებული სახლი იყიდოთ და მოიტანოთ, შეიძლება ხელწაუკვრელად, შეუკეთებლად და შეუსწორებლად დადგათ და ივარგებს ასე დადგმული?

— არ ივარგებს, ბატონო! უპასუხეს გლახებმა. რაც უნდა კარგად ნაშენი სახლი იყოს, აშენების შემდეგ ის უთუოდ შეიკლებს, შეიჭკნობს, შედრკება მისი შეუკეთებლად დადგმა არ შეიძლება. უნდა ცოტა რანდა გაესვას, შალაშინი გაეკრ-გამოეკრას, შეკეთდეს, გასწორდეს და ისე დაიდგას, თორემ არ ივარგებს.

— ეგ-კი, მაგრამ ისე შეუსწორ-შემოუსწორებლად,

რანდა გაუკვრელ-გამოუკვრელად რომ დაიდგას, როგორი იქნება?

— როგორი იქნება, ქვე შენი ჭირიმე, და არ იფარგებს. ჭიჭიტალები დაჰყვება, სინათლეს ვერ დაიჭერს და სიცივეს.

— ახლა ეს მითხარით, თუ ღმერთი გწამთ, ტყის ჰანტა-მაჟალოს ნერგი რომ მოგაქვსთ და რგავთ ეზო-ვენახებში, რაღათ ამყნობთ, რატომ ისე აღზდილიდგან არა სჭამთ ნაყოფს? მისი ნაყოფიც ხომ შესახედავად კარგია?

— შესახედავად, ღმერთმა კაი მოგცესთ, ქვე შენი ჭირიმე, კარგად ის იყოს მიწითლებულ-მიბრაწული თავის ღროზედ, მაგრამ დამყნილისთანა. ქვე როგორ იქნება! ტყის მაჟალო და ჰანტა რომ სჭამო, კუჭსაც მოვიშლით და გულ-მუცელსაც აგირევთ და ნამყენის ხილი-კი აღამიანს რძესავით შეერგება.

— რა ეგ გინდათ, დაიწყო ერთმა განათლებულმა, აიღეთ ამერიკული ვაზი, ამერიკაში ის კარგად ხარობს და ძალიან კარგად არის, მაგრამ ჩვენში მოტანილს და დარგულს ჩვენს ნიადაგზედ, თუ ზედ ჩვენებური ვაზი არ ამყნე და ასე არ შეუფერე; არაფრად ღირს. და მაგ დალოცვილ ზოგიერთს ჩვენ მესამე დასელებს-კი გაუგონიათ, სადღაც ეს და ეს აზრიაო, დაფრენიან ორივე ხელით ყურებში, გადმოუთრეფიათ შეუფერებლად და უნდათ ჩვენს ხალხს მიაწოდონ. აწყენს ხალხს, აბა მაშ რა იქნება? გურულებს ხომ ნატისუსალი აართვა მაგისთანაობამ და ახლა

სხვაგანაც განიცდით, ეს ჩვენთვის შეუფერებელი ნაყოფი რა შედეგს მოიტანს! ვინ დაზარალდება ყველა ამითი? რასაკვირველია, გულუბრყვილო ახალ გაზდაობა და გლეხობა. ზოგს აქეთ უზმენ თავს და ზოგს იქით, ჩვენში კიდეც მათ ნამოსახლზე სხვა ტომის ხალხს ჩამოსახლებენ; იზარალებს ქვეყანა, მაშ რა მოუვა!?:

— იმიტომ მოგახსენეთ წყლან, რომ ჩვენი მესამე დასელები შემცდარი არიან-მეთქი და სცდებიან კიდეც. ხალხოსნობის და ეროვნების უარისყოფა თავისათვის უარისყოფაა, თავისი თავის დამცირება და გაბრიაბრუება! ქვეყანა ჩვენ მოგვდგომია ჩასანთქავად და ახლა, ამ დროს ქადაგებენ ეროვნების უარყოფას... შეხედეთ, ბატონებო, გადამთიელს ვაჭრებს, რასა შვრებიან? აღმოსავლეთი საქართველო ლამის ნახევარი დაისაკუთრონ და ხელში ჩაიგდონ! ჩავუკვირდენ, ბატონო, უფრო ღრმად მათს მოქმედობას ჩვენები და დარწმუნდებიან, რომ ძლიერის კავშირით გამტკიცებულ და მხოლოდ ეროვნულის გრძნობით გაჟღენთილ ვაჭრებს და სხვებს... უნდათ ჩვენი ჩაყლაპვა, დედამიწიდან აღგვა... ამ დროს გამოდიან ზოგიერთი უმეცარი „ბავშვები“ და ძმათა შუა შფოთს აგდებენ და ცეცხლს უგიზინებენ.

— ზოგი კიდეც იმასა სწერს და გვიჩვენებს, შეურიგდით, მათდამი წყენა და უსიამოვნება გულიდგან ამოიღეთო, ვაჭრები ამას იქით ჩვენი დიდი მოყვრები იქნებიანო. ეჰ! ესენიც ვერ უკვირდებიან საგანს ღრმად და ისე ზედა-პირულად მსჯელობენ. სომხებს გინდ შეურიგდი,

გინდ არა, ისინი თავის გატკეპნილ გზას არ გადაუხვევენ და თავიანთ გადაწყვეტილ საქმეს არ უღალატებენ, ისინი ველარ იშობებიან ხელახლა განსპეტაკებულნი.

— არა, ბატონებო, სთქვა ერთმა, თუ ჩვენ არ გამოვფხიზლდებით და არ შევერთდებით წმინდა ძმურის სიყვარულით და თუ ჩვენს ავლა-დიდებას ხელში მაგრად არ დავიჭერთ, ისე თქვენ არ მამიკვდეთ, არც სომეხმა მოგვცეს რამე, არც თათარმა და არც სხვებმა.

— დღეს გაცხარებული ბრძოლაა, ბრძოლა ეროვნული და ჩვენზედ მოტანილი აქვთ იერიში; ჩვენებურს „მაშუალებს“-კი სძინავთ და ისინიც ტკბილად ნანინას უღიღინებენ, რომ უფრო მაგრა დააძინონ.

— თორმეტი წელიწადი ვიყავი ქალაქში, დაიწყო ერთმა კობტად ჩაცმულმა გლეხმა. უნდა სიმართლე მოგახსენოთ, სომხებისთანა ერთიმეორის გამტანი ხალხი არ იქნება; ბევრჯერ მინახავს, რომ ვაჭრები, ხილით მოვაჭრე კინტოს ჯერ ჰკითხავდნენ: ქართველი ხარ თუ სომეხიო, და თუ ქართველი ვარო, ეტყოდა, აღარას ყიდულობდენ...

— კახეთსა და ქართლში დავყავ ხუთიოდე წელიწადი, სთქვა ერთმა ხურო-ხელოსანმა და რაც მე იქ ოინები მინახავს ვაჭრებისაგან ჩადენილი, მისი ჩამოთვლა ძნელია. ისე დანავარდობდნენ სოფლის საგლეჯად, როგორც ნადირები.

ბაასი დიდხანს გაგრძელდა, ბევრი საგულისხმო რამ კიდევ ითქვა და ბოლოს ხალხმა დაშლა იწყო; ამ დროს

ერთი მესტვირე მოფგვიახლოვდა და სხვა ლექსებთა შორის, ეს ლექსიც დაამღერა სტვირზედ;

„ვაჭარო, მაგ შენს აბაზში
სისხლი და ოფლი ჩვენია,
როგორ არა გაქვს ღვთის შიში,
ან კაცის არა გრცხვენია.

„რომ ჩვენვე მოსაწამლავად
ხელში გიჭირავს ეგ ფული
და უცდი მარჯვე შემთხვევას,
რომ ამოგვაძრო მით სული!..

„რა დაგიშავეთ, რას გვერჩი,
რა მოგვიცია მიზეზი?
ის, რომ არ მოუქნევია
ჩვენ სულ-გრძელობას ჯერ დეზი?

„ავრე აფასებ და გვიხდი
ჩვენ გულ-უხვ მასპინძლობასა,
რომ დღემდინ ტურა-მელობდი
და დღეს-კი იჩენ მგლობასა?

„სოფელს ატყავებ უშიშრად
და თამამად ჰხრავ ქალაქსო;
სისხლ-მეტი ხომ არ გაწუხებს,
ხომ არ თხოულობ დალაქსო“..

VI

რაჭაში გლახობა და თავად-აზნაურთა შორის განწყობილობა მეგობრულია და ჩინებული, იგინი ერთი-მეორის ჭირისუფალნი, კარგნი მეგობარნი და ტკბილნი მეზობელნი არიან და ეს, მგონია, უფრო იმიტომ არის ასე, რომ აქაური თავად-აზნაური გლახივით მშრომელია, მომჭირნე და ოჯახის კარგი მომვლელი.

თავად-აზნაურობას იშვიათად ჰყავს მოურავი, თვითონვე უძღვებიან თავიანთ ყოველ დღიურ საქმეებს, უმოურავოდ, უდავიდარაბოდ.

აქ გლახი თავად-აზნაურის შინაური კაცია, ვიმეორებთ, მეზობელია და მეგობარი. აქ ისე არ არის, როგორც ჩვენი ქვეყნის ზოგიერთ კუთხეებში, რომ საწყალ და მუდამ მშრომელ გლახს შედიდურად შემოსძახებენ:

— „ეი, ყაძახო, ვის უბედავ შენ, შენი ტოლი ხომ არა ვარ?! მე კეთილ შობილი ვარ, იცი თუ არაო!“

რაჭა ღმერთს დაუფარავს იმ გვარ კეთილშობილისაგან, რომელსაც ყოველივე ადამიანობა და კარგული აქვს და მხოლოდ თავის შთამომავლობით ტრაბახობს. ამ გვარს აღარ აგონდება ძველთაგან თქმული:

„კაცი თუ ვარგა, რათ უნდა მისი მოდგმისა ცილობა?“

თუ თვით არ ვარგა, რას არგებს

მამა-პაპთა შეილობა?!“

რაჭაში ამ გვარ კაცებს იშვიათად ნახავთ, პირ-იქით

აქ უფრო შეხვდებით, როგორც ზევითა ვსთქვით, ერთ-მანეთის მოყვარულთ, მოჭირისუფლეთ. აი ორიოდე მაგალითი.

სოფელ ტოლაში მცხოვრებელმა თავადმა კონსტანტინე ყიფიანმა გაანთავისუფლა თავისი დროებითი ვალდებული გლეხკაცობა ყოველივე სამსახურისა და ბეგარისიგან და უსასყიდლოდ დაუთმო მთელი ის ადგილმამული, რაც გლეხებს ეჭირათ და ჰფლობდნენ მამა-პაპით.

რაჭაში თუმცა მამასისხლად ფასობს ადგილ-მამული, მაგრამ კონსტანტინე ყიფიანს ერთი გროში, ერთი კაპეიკი არ გამოუერთმევია გლეხებისათვის.

აი, ამ გვარ თავადებს უძღვნის აკაკი შემდეგ სიტყვებს:

„კურთხეულ იყოს თავადი
ერთგული ხალხის მოყვარე,
გასანათებლად ბნელისა
სხივთა მფენელი, ვით მთვარე.

იყოს კურთხეულ მარჯვენა
მისი, კეთილის მთესველი,
კარგისთვის, კარგის მომნიჭე,
ბოროტზედ ცეცხლის მკვესელი.

ამაღლებელი ხალხისა
თვით ამაღლდება ცათამდე,
გაისმის მისი სახელი
ამიერ უკუნისამდე.

მარიამობისთვის 10-ს, სხვათა შორის, ამ გვარ შემთხვევას ღაღვსწარით.

ტოლაში მცხოვრებ თავ. დიმიტრი ალექსანდრეს ძე ყიფიანთან მოვიდენ ვაჭრები და სთხოვეს მიეყიდნა მათვის ერთი „სასიმინდე“ სიმინდი, მაგრამ თავ. დიმიტრიმ არ მიჰყიდა იმ მიზეზით რომ: ეგებ ჩვენი სოფლის გლეხობას აკლდეს საზრდო, „ვიდრე გლეხობას არ ვკითხავ, ვერ მოგყიდითო.

— ბატონო! თუ აქაურს სოფლელებს ჰკლებოდათ სიმინდი, აქამდე მოგაკითხავდნენ, და ბარემ მოგვეყიდეთ და მეორეთ ნუღარ მოგვიყვანთო.

— არაფრის გულისათვის არ შემიძლიან გავყიდო სოფლის დაუკითხავად, კვირას ყრილობა იქნება, გავგზავნი კაცს და გამოვუცხადებ, თუ არ დასჭირდებათ, მერე შემიძლიან მოგყიდოთ, თორემ სოფელს რომ უჭირდეს და მე ნამუშევარი გარეშეებს მიეყიდო, ქვეყანა რას მეტყვის?!

გლეხებმა თავადის განცხადება რომ გაიგეს, თამამად და გულდაგულ მოვიდნენ, აირწყვეს გოდრებით სიმინდი, გაინაწილეს ერთმანეთში და წაიღეს სესხად ახალ სიმინდის მომწიფებამდე და მოტეხამდე.

რაჭაში ასეთი ჩვეულება, თურმე ძველთაგანვეა დარჩენილი. თუ გლეხს სჭირია რამ, თავად-აზნაურობა უნაცვლებს ხელს, აძლევს მას სესხად სარგებლის გამოურთმევლად, სრულის თანაგრძნობით უყოფს ჭირსა და ლხინს; ამის შემდეგ გასაკვირველი არ არის, რომ აქ გლეხობასა და თავად-აზნაურთა შორის ძმური განწყობილობა სუფევდეს.

მე ვიცი იმერეთში ბევრი იმისთანა თავად-აზნაური, რომლის ნაყმევებსაც ვალად აძევს წელიწადში ტყისა და სამოსახლოს ფული ერთი აზაზიდგან — ექვს აზაზამდე, და თავის ღროზედაც ვერ აბარებს ამ ფულს. მებატონემ ამ ფულის გამოსართმევად უნდა გაგზავნოს მოურავი და ან თვითონ უნდა წავიდეს და ერთჯერ-ორჯერ მისვლით განაკი შეასწრებს ვალდებულ გლეხს სახლში? ხან უნდა ჩაუჯდეს სახლში გლეხს და დაახარჯვინოს: ქათამი, ღვინო, პური და სხვა. ზოგჯერ საჩივრები იმართება მომპრიგებელ შუამავლთან და რა თანხაზედაც საჩივარია, ათი იმის საღირალისას ერთიცა და მეორეც სცდებიან ზ ხარჯვენ.

ეს საჩივრები და უკან დევნა ჰბადავს დაუსრულებელს უსიამოვნობას გლეხთა და თავად-აზნაურთა შორის.

ფრიად საჭიროა, ამ გარემოებას და საკითხს ჩაუფიქრდეს ჩვენი თავად-აზნაურობა და თუ თავ-დახსნით და ნება-ყოფლობით არ შეიძლება საქმის დაბოლოება, აღძრან შუამდგომლობა რომ ეს მუდამ სადავიდარაბო „ნადელი“ რაცხაფერად მოსპონ, ან მიწის გაყოფით ან სხვა რამ საშუალებით, რომ მომეტებულ შემთხვევაში გლეხობასა და თავად-აზნაურთა შუა მუდამ განხეთქილება და უსიამოვნება არ იყვეს და ის წყლული, რომელიც ადრევე უნდა მოშუშებულყო, და მოარჩენილიყო, ხელახლად არ ახლდებოდეს და ორივე მხარე ხარჯს და დაეი-დარაბას აღარ ეწოდეს.

რაჭის გლეხობა ქონებრივად, მათ და სასახელოდ, ზოგიერთ თავად-აზნაურზედ დაბლა არა სდვას და აქა-იქ კიდევაც წავუსწვრიათ წინ.

რაჭის ერისთავის როსტომ დიდის სამკვიდრო და სასახლე ერთს გლეხს უყიდნია, განუახლებია და ისეთი შენობები გადაუჭიმავს, რომ კაცს თვალს მოსტაცებს.

რაჭისა და საზოგადოდ მთელის იმერეთის თავად-აზნაურთა მამულები ნაკვეთ-ნაკვეთად და ნელ-ნელა გადადის მშრომელ გლეხების ხელში...

საქართველოს ყოველ კუთხეში და მეტადრე საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილში, უექველი ნიშნები სჩანს მისი, რომ თავად-აზნაურთა უმეტესი ნაწილი თავისი მკონარეობით და ადგილ-მამულზედ გულის აყრით და აცრუებით, უნდა გალატაკდეს ზ ბოგანოდ გახდეს...

ღიად! ბოგანოდ უნდა გახდეს მეთქი, ვამბობ მიტომ, რომ რაღაი კაცი თავს მრჩენელ-მასაზღოვებელ დედა-მიწის ნიადაგს ფეხქვეშიდამ გამოიცილის, სხვას გაუბოძებს და დაჰკარგავს, ის თუ არ ბოგანო, მაშ რაღა იქნება?

იმერეთში რომ თავად-აზნაურთა მამულები გლეხ-კაცობის ხელში გადადის, განძი რომ ერთი ხელიდამ მეორეში ვარდება, იმავე დროს, ჩვენდა სამწუხაროდ, აღმოსავლეთ საქართველოში, რადგან გლეხ-კაცობა უფრო შეუგნებელია და სიბნელით მოცული, გამოუფხიზლე-

ბელი, მთელი ადგილ-მამული თავად-აზნაურობისა უცხო ტომის თესლს უვარდება ხელში, და ეს მოვლენა-კი საწამლავად ხდება ქალთველთა არსებობისათვის და მისი ეროვნობის გაძლიერება-აღორძინებისათვის.

VII

რაქაში, ამ დაუცხრომლად მშრომელ ხალხში, ხშირად შეხვდებით ღრმად მოხუცებულ კაცებს, მაგალ., მეორე ტოლაში სცოვრობს იოსებ დავითის ძე გაბისიანი, რომელიც ას-ოცდა-ხუტმეტის წლისა (135) არის, ამ მოხუცს ყურთა-სმენა ჯერ-ჯერობით კარგი აქვს; სულ ექვსი წელიწადია, რაც კბილები დაჰკლებია, მაგრამ ხელახლა ამოსვლია ახალი კბილები, ძველ კბილებზედ უფრო განიერები, გეგონებათ ორი კბილი ერთად შეერთებულაო; სამი წელიწადია, რაც თვალთ დაჰკლებია. მუშაობა აღარ შეუძლია, ხოლო სიარულით, ახლო-მახლო კიდევ გვარიანად დადის, ჰყავს მოხუცებული შვილები და მეხუთე დგამდე შვილი-შვილები.

— „მე ახლა ას ორმოცი წლის უნდა ვიქნე, — დაიწყო მოხუცმა იოსებმა, — თუთუნი ჩემს დღეში არ მამიწვევია, არც ავადმყოფობა ვიცოდი, ეს ექვსი წელიწადია, რაც კბილები დამაკლდა, მაგრამ რაც შემრჩა ძველი კბილები, ისინი მაგრად არიან, ჯერ არ მენძრევა, რამოდენიმე კბილი ეს ორი წელიწადია რაც ხელ-ახლა ამომივიდა. ამ სამს წლამდის მუშაობითაც კარგად ვმუშაობდი, თოფსაც კარგად ვისვრიდი, ყურთა სმენა, როგორც ჰხედავთ, ჯერ კარგად მაქვს, სამი წელიწადი იქნება, რაც

თვალემა მისუსტეს, კარგად ველარა ვხედავ. ბევრი მახსოვს ძველი ამბები და ჩვენი ქვეყნის თავ-გადასავალი.

„კრწანისის ომის დროს, როცა ირაკლი მეფეს დიდი მტერი მოადგა და შინაურებმაც უღალატეს, კარგა მოზრდილი ვაჟკაცი ვიყავი, მახსოვს კარგად, რომ საომრად კრწანისს რაჭიდგანაც ბევრი წაიყვანეს, და ბევრიც გაწყდა ჩვენები იმ ომში. ცოცხალი მოვიდენ მხოლოდ თავადი კაცო ყიფიანი, გრიგოლა სვანიძე და მარკოზელა ლომთაძე. აქედგან წასულები მთლად ამოეწყვიტათ ამ სამი კაცის მეტი.

„მეფე სოლომონი და დიდი გრიგოლ დადიანი გუშინდელ დღესავით მახსოვს.

„გრიგოლ დადიანმა რომ რუსები შემოიყვანა სამეგრელოში, კარგად მახსოვს.

ლეჩხუმში სოლომონ მეფეს და გრიგოლ დადიანს ომი ჰქონდათ, ბოლოს გრიგოლ დადიანმა ჭყვიშის ციხეში მიიყვანა რუსები და ჩააყენა შიგ. როგორც წინეთ, ისე ცოტა ხნის შემდეგაც დიდი ბრძოლა გაუწიეს იაშვილებმა და წულუკიძეებმა რუსებს მათ შემოსვლისას რაჭაში. მახსოვს კარგად ნიკო, როსტომ და მიზარბეგ იაშვილები, დიდი გრიგოლ წულუკიძე და სხვანი. ისინი გაიფიცენ, რაჭაში რუსები არ შემოეშვათ, მათ ოცდაათზედ მეტი ბუკი ჰქონდათ, აყვირებდენ ყველგან და უძახოდენ ხალხს.

„ისინი უფრო ძლიერ გაუმაგრდენ რუსებს ქვემო და ზემო რაჭის სამძღვარზედ „ხიდის კარში“ და ბევ-

რიც ამოწყდა ორივე მხრით. რაჭას რუსები ვერც დაიკავებდენ, რომ ყიფიანებს არ ელაღატნათ და რუსებს არ მიდგომოდენ მომხრეებათ.

თუმცა დიდი ბრძოლა გადაიხადეს და დიდი ხალხიც გაწყდა ამ ომში, მაგრამ ბოლოს მაინც დამარცხდენ რაჭველები რუსებმა გაიმარჯვეს და შამოვიდენ რაჭაში.

ომის მოთავეები-კი მომეტებული სვანეთისაკენ გადავიდა, ზოგი დაიჭირეს და ბევრიც ჩამოახრჩეს აქვე რიონის პირად საღმელის ბოლოზე, სადაც რუსის ჯარი იყო დაბანაკებული. ბევრი ცრემლი დაიდვარა მაშინ რაჭაში, ამ საცოდობის ნახვით, მაგრამ აბა რალა იქნებოდა, შველით ველარავინ ველარავის უშველა.

დიდი გრიგოლ წულუკიძეც დაიჭირეს და ტფილის ქალაქში წაიყვანეს რუსებმა და რომ ვერაფრით ვერ გასტეხეს, იქ მოედანზე დასობილ ბოძზედ მიაკრეს გრიგოლ წულუკიძე, წაუსვეს თაფლი მთელს ტანზე ამ მარიამობის თვის პაპანაქება სიცხეში და მთლად ბუზებს შეაქამესო.

იაშვილების ბარობაზედ რუსებს აღარა დაუტოვე. ბიათ რა, ისე დასწვეს სახლკართა და დასდაგეს, რომ ნატამალი აღარა გაუშვიათრა.

რაჭას დიდი უბედურობა და გაჭირვება გადახდა მაშინ.

„როცა იმერეთში მეფე სოლომანი დაამრცხეს რუსებმა, რაჭაში გადმოვიდა მეფე და რამოდენიმე ხანი სოფ. ხვანჭკარაში მცხოვრებ მეტონიძეებისას დაჰყო.

მეტონიძეები იმ დროს ძალიან ღონივრად სცხოვრობდენ.

„როცა მეფე სოლომონი წაბრძანდა, ასი მარჩილი დაუტოვა მასპინძელს სანუფქოდ: მეტონიძე შეწუხდა და უკანვე უბრუნებდა მეფეს ფულს: „ახლა მეფეს ფული როგორ გამოერთმევა, ამისთანა გაჭირვების დღე აღგიაო“. მაგრამ იმისმა ცოლმა, წულუკიძის ქალმა, არა ჰქნა: „მეფეს ფულს როგორ უბრუნებ უკანო, ჯერ ერთი რომ იუკადრისებს ფულის უკანვე გაბრუნებას და მეორე, მეფეს ჩვენზე მეტი ფულები აქვს და რათ უნდა გაუბრუნოთო-“ ამ გვარად მეტონიძეებს ფული აღარ გაუბრუნებიათ მეფისათვის.

„სოლომონ მეფის დროს გადასახადი თვითვეულ ოჯახზედ ორი აბაზი იყო, მეტი ჩვენ არა ვიცოდით რა მხლოდ ხანდახან, ათასში ერთხელ, სოფელზედ თითო თაინს (ძროხას ან ხარს) მოჰკრეფდენ ხოლმე მეფის და მისი ამალის გასამასპინძლებლად, მაგრამ ეს ხშირად არ იყო.

თუ ციხე იყო საკეთებელი ან გზები, ან გასაფუჭებელი და ჩასახერგი, რომ შამოსეულ მტერს ვეღარ გამოეფლო, ამისათვის ხალხი ყოველთვის დაუხარებლად მიდიოდაო“.

აქ დაასრულა სიტყვა მოხუცმა. ვსწუხვარ, რომ საფოტოგრაფიო მანქანა არა მქონდა რაჭაში, რომ, სხვათა შორის, ამ დრომად მოხუცებულის იოსებ გაბისიანის სურათი გადამელო.

მივაქცევ ჩვენის მხატვრების ყურადღებას რაჭაზედ

და ვურჩევ მოიარონ რაქა. აქ საუცხოვოდ ნაგები ციხე ეკლესიათა და განსაცვიფრებელ სიკეკლოუცით შემკულ ბუნების გარდა, ნამდვილ ქართულ ძველს ტიპებს ნახვენ.

ჩვენ ქვეყანას ეს უკანასკნელი დარგი მხატვრობისა ყველაზედ უფრო ძლიერ აკლია. საცა-კი მიიხედ-მოიხედავ, ქართველი კაცი უთუოდ ხანჯალ ამოწვდილია დახატული, ან თოფით ჩასაფრებული, ან ღვინით სავსე ყანწებით ხელში და ღლიაში ტიკჭორა გამორჭობილი აქვს, ამ გვარი ნახატები, რასაკვირველია, ყველა უცხო მოსულთ მოგზაურთ ძალა უნებურად აფიქრებინებს ჩვენზედ იმას, რომ ჩვენს ხალხს არავითარი დარგი მუშაობისა არა აქვს და მხოლოდ ყაჩაღობისა და ლოთობის მეტი არა იცის-რაო.

ქართველობა დასაბამითვე მუშა ხალხია და ვერც ერთმა ღრომ, ვერც ერთმა ომმა და გაჭირვებამ მას გუთანი, თოხი და ბარი ხელიდგან ვერ გააგდებინა, ვიმეორებ, ამ მუშაობის დარგს უნდა მიექცეს ჩვენი მხატვრების ყურადღება.

აიღეთ თუნდა, მაგალითად, იაპონია: ყოველ მათ მიერ გამზადებულ საქონელზედ, ყოველ უბრალო ნივთზედაც-კი მათი სახეა გამოყვანილი, უთუოდ რომელიმე მუშაობის დარგით და იმ მუშაობაში სახმარ შესაფერის იარაღით.

რაქა მხატვრობისათვის დიდი და აუარებელი მასალაა, თუ ისარგებლებენ ჩვენი ეროვნების მიმდევარი პატივცემული მხატვრები.

დასასრულ, უნდა ვსთქვათ ისიც, რომ ჩვენ, საზოგადოდ, ძალიან ჩამორჩენილი ვართ ჩვენი სამშობლოს სხვა-და-სხვა კუთხის ცნობა-ცოდნაში. იმერელი კარგად ვერ იცნობს ქართლ-კახეთს, თუშ-ფშავ-ხევსურეთს და ქართლ-კახელი და თუშ-ფშავ-ხევსურები სრულიად არ იცნობენ იმერეთს, თუ სახეში არ მივიღებთ იმას, რომ რუკაზედ უნახავთ და ან ერთჯერ-ორჯერ ზოგიერთს მათგანს რკინის გზით გაურიხინებია იმერეთზედ.

ჩვენ უცხო თემის ხალხს ესძრახავთ და ვემდურით: „არ გვიცნობენ, ჩვენზედ შემცდარი აზრი აქვსთ შედგენილი და კარგად ვერ გვიხსენიებენ სიტყვით და წერიტაო“, და ჩვენ თვითონ ამავე დროს არ მოგვივლია, არ გვინახავს და არ დაგვივლია ჩვენი სამშობლოს სხვა-და-სხვა კუთხე, არ შეგვიგნია ერის ავ-კარგი და ადკილმდებარეობა. ჩემის აზრით, ქართველობა მოვალეა, ეს ნაკლი შეძლებისა დაგვარად შეავსოს.

ძლიერ კარგი იქნება, ჩვენმა მოსწავლე ახალგაზდაობამ წესად შემოიღოს, ზაფხულის თავისუფალ თვეებში დაიარონ თავის სამშობლოს სხვა-და-სხვა კუთხეები: იმერეთი, რაჭა, სვანეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, საათაბაგო, ქართლი, კახეთი, თუშ-ფშავ-ხევსურეთი, საინგილო და სხვა-და-სხვა.

შე ბევრმა მთხოვა რაჭაში, რომ გადამეცა რაჭველების თხოვნა ჩვენი ხალხის ძვირფასს მწირალ ილია და აკაკისათვის, რომ ეს ორი ჩვენი ერის სასიქადულო მამულიშვილი და ხალხის სულიერად ამღზდელნი, ერთს ზაფხულს სწვეოდნენ რაჭას.

— „შე კაცო“, მომიბრუნდა ერთი რაჭველი დიდს შეკრებილებაში და მითხრა: „გუშინაც გთხოვა მთელმა საზოგადოებამ და ახლაც ხომ ხედავ, რა ნაირად მონდომებული არიან, ერთი მოახერხე, თუ ღმერთი გწამს, გადაეცი ჩვენი თხოვნა, რომ გვეწვიონ ერთს ზაფხულში ჩვენი ერის სულით ამღსდელნი ილია და აკაკი.“

— კი ბატონო, დიდის სიხარულით და სიამოვნებით შევასრულებ თქვენს თხოვნას-მეთქი, ვუთხარ, ჩავალ თუ არა ტფილისში, ვიახლები ილიას და აკაკის და გადავსცემ თქვენს თხოვნას...

— იმე! ერთი რაჭა-ლეჩხუმსაც გადაავლონ თვალი, ჩვენც გვენახონ, გაიგონ ჩვენი ავი და კარგი, ჰავა მდიდარი და მშვენიერი გვაქვს, მადნეულის წყალი ყველგან მრავალი, და ამასაც მოგახსენებ, შენ არ მოუკვდე ჩემს თავს, აქაური წყალი ბორჯომის წყალს არ ჩამოუვარდეს სიკეთით. ზოგგან კარგი საეტლო გზები გვაქვს და დანარჩენ აღგილებსათვის კარგი ჯორ-ცხენი, გაჭირვებით არას გაუჭირვებთ, მხოლოდ გვიკადრონ და მობრძანდნენ.

სოსიკო მერკვილაძე.

„ცოდნა“-ს წიგნის მალაზიაში

ისყიდება:

რატა (გზა და გზა) სოსიკო მერკვილასძის	20	კ.
ლექსები ილია ჭავჭავაძის—სურათით	15	კ.
რამა ბედნიერება? იასე რატველის	10	კ.
სამშობლო და კაცობრიობა ნათ. ივ. მაჭავაძის	10	კ.
სიმღერა აკაკის სურათით	15	კ.
წმიდა გიორგის რაზმი აკაკის	5	კ.
გრიგოლ ორბელიანის ლექსები	20	კ.
გულტურა ღიბერტის ნათ. კ. უიფიანის	50	კ.
ლექსიკონი რუსულ ქართული, შინერლოგ. ასტრონომ. ზოოლოგ. და ტექნიკ. სიტყვების კ. უიფიანის	50	კ.
სამეგრელოს საერო სკოლები ლ. ლოლუსი	5	კ.
ბაში აჩუკი აკაკის	30	კ.
ვაჭრული ჭკუა აკაკის	5	კ.
პატარა ჩინკური (დედა ენა)	5	კ.
დათუნა გოცარიძე და რატის ერისთავი რესტომი	5	კ.
თქრუა (ხალხური ზღაპარი)	5	კ.
ორი ქოსტეუილა { ბიჭია მენახირე } ხალხური ზღაპარი	10	კ.
მეფე და სკვინჩა		
აბრამის და იობის ლექსი	3	კ.
თამარ მეფე სურათით	5	კ.
სურათი თამარ მეფის დიდი	1—50	კ.
„ „ „ პატარა	6	კ.

სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადი ი. ჭავჭავაძისა	„— 30	კ.
თარგმანი იგივე რუსულად	„— 50	კ.
დამაკვირდი—ბრძენთა და მეცნიერთა აზრები	„— 50	კ.
მამიდა ასმათი გ. წერეთლისა	„— 20	კ.
თავ გადსავალი აკაკისა	1—	„ „
სიტყვიერების თეორია ე. კ.	1—	„ „
გლეხი ვაძის ისტორია მე-2 მე-3 და მე-4 ნაწილი	1—80	კ.
დამონებულნი ნათ. თ. სახაკიასი	1—	„ „
ლექსიკონი ქართულ რუსულ-ჩუბინაშვილისა უდით	—9	„ „
ამგვარივე რუსულ-ქართული უდით	3—	„ „
ლექსიკონი საბა სულხან ორბელიანისა	2—	„ „
თხზულებანი: აკაკი წერეთლისა, ილია ჭავჭავაძისა, ალ. უს- ხბეგისა მამია გურიელისა, გიორგი წერეთლის, გრ. აბაშიძისა, ვაჟაფშაველასი, არაგვისპირელისა, ია. ეკლამიას და სხვათა. სურათები: აკაკისა, გიორგი წერეთლისა, ნიკ. ბარათაშვილისა ირაკლი მეუისა, ჯგუფი ქართველ მწერალთა.		
შოთას ვეფხის ტყაოსნის შირთმევა თამარ მეფესთან ჯგუფათ	30 კ.—70	კ.
საქართველოს დიდება, დიდი სურათი საბინინისა	1—20	კ.
ქართველ მწერალთა და მსახიობთა სურათები საფოსტო ღია ბარათზედ თითო		5 კ.

აქვე იხეილება სკოლებში სახმარებელი სასკოლმძღვა-
ნელაები და ყოველგვარი ქართული წიგნები.

ვინც მოისურვებს წიგნების დაბარებას, დაუყო-
ნებლივ გაეგზავნება ფას დადებითაც.

მისამართი ფოსტით: Тифлисъ книжный магазинъ „ПОДНА“
დეპეშისა, Тифлисъ „ПОДНА“.

მადლობის ზეატრონი სოციალ მეტროპოლიტანს.

„ცოდნა“-ს წიგნის მალაზიაში

რატა (გზა და გზა) სოსიკო მერკვილაძის	20	ბ.
ლექსები ილია ჭავჭავაძის—სურათით	15	ბ.
რამის ბედნიერება? ასე რატყეულისა	10	ბ.
სამშობლო და კაცობრიობა ნათ. ივ. მაჭავარიანის	10	ბ.
სიმღერა აკაკის სურათით	15	ბ.
წმიდა გიორგის რაზმი აკაკის	5	ბ.
გრიგოლ ორბელიანის ლექსები	20	ბ.
გულტურა ლიბერტის ნათ. კ. ყიფიანის	50	ბ.
ლექსიკონი რუსულ ქართული, მანერალოგ. ასტრონომ.	50	ბ.
სამეგრელოს საერო სკოლები ლ. ლალუასი	7	ბ.
ბაში აჩუგი აკაკის	30	ბ.
ვაჭრული ტყუა აკაკის	5	ბ.
პატარა ჩონგური (დედა ენა)	5	ბ.
დათუნა გაცირიძე და რატას ერისთავი როსტომი	5	ბ.
ოქრუა (ხალხური ზღაპარი)	5	ბ.
ორი ქოსა ტყუილა, ბიჭია მენახირე, მეფე და სკვინისა	10	ბ.
აბრამის და იობის ლექსი	3	ბ.
თამარ მეფე სურათით	5	ბ.
სურათი თამარ მეფისა დიდი	1—50	ბ.
„ „ „ პატარა	6	ბ.

აქვე იხილება სკოლებში სახმარებელი სახელმძღვანელოები და ყოველგვარი ქართული წიგნები.

ვინც მოისურვებს წიგნების დაბარებას, დაუყო-
ნებლივ გაეგზავნება ფას დადებითაც.

მისამართი ფოსტით: Тифлисъ книжный магазинъ „ЦОДНА“
დეკემისა, Тифлисъ „ЦОДНА“.

მალაზიის პატრონი სოსიკო მერკვილაძე.